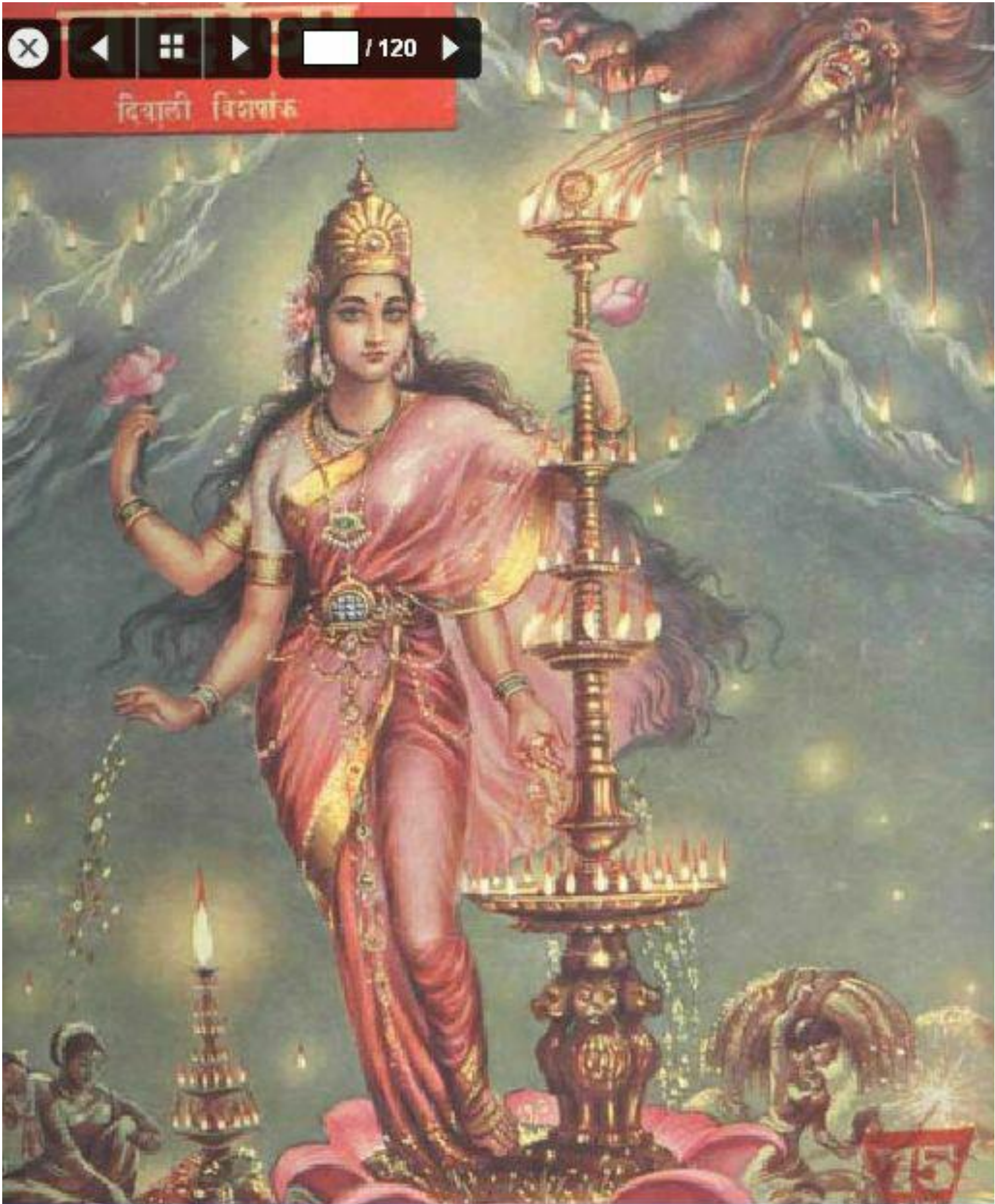

/ 120
दिवाली विशेषांक



महाभारत

अर्जुनाला प्राणपणानें युद्ध करतांना पाहून दुर्योधन घाबरला. तो द्रोणाकडे गेला. म्हणाला—"गुरुजी, अर्जुन आपल्या सैन्याची मारकाट करीत जयद्रथाच्या बाजूला चालला आहे. पाहिलेंत ना! वेळेवरच त्याला थोपविलें नाहीं तर अनर्थ होईल व आपले आतांपर्यंतचे सर्व प्रयत्न वायां जातील."

"होय, पण त्याला आतां मी तरी काय करूं! मी त्याला थोपवून धरण्यासाठी येथें आडवा उभा होतों. पण कृष्णानें अर्जुनाचा रथ तिकडे नेला व इकडे मला चुकवून पुढें निघून गेला. अर्जुनाचा पाठलाग करणें शक्य नव्हतें. व्यूह द्वारासमोर जमा झालेल्या पांडव सेनेला थोपविणें मला भाग होतें. तुला काय पाहिजे! मी तुला एक असें कवच देतों कीं तें जोंपर्यंत तुझ्या अंगावर असेल तोंपर्यंत कोणाच्याहि शस्त्रानें तुला कांहीं अपाय होणार नाहीं तूंच निर्भयपणें पुढें जा आणि अर्जुनाला थोपवून धर." असें सांगून द्रोणाचार्यांनीं मंत्र म्हटला व एक दिव्य सोनेरी कवच त्याला दिलें. कवच घालून सेना घेऊन दुर्योधन अर्जुनाबरोबर युद्धास निघाला.

संध्याकाळ होत आली. अर्जुन जयद्रथापर्यंत पोहोंचला नव्हता. अर्जुन नेटानें युद्ध करीत होता आणि कृष्ण वेगानें आपला रथ पुढें पुढें नेत होता. घोडे फार दमले होते. त्यांच्यावर बाणवर्षा होतच होती. तहानेनें व भुकेनें ते कासावीस झाले होते. तरी कृष्णाच्या इशाऱ्यावर ते प्रेतें तुडवीत पुढें चालले होते. त्यांचे पाय थोडे मंदावले होते. ही संधी साधून कौरवांनीं त्याला घेरलें

व युद्ध करूं लागले. अर्जुनानें आपल्या बाणांनीं त्यांना दूरच थोपवून धरलें.

घोडे दमले आहेत हें पाहून अर्जुनानें त्यांना थोडा विसावा मिळावा म्हणून मध्येंच एका अस्त्रानें जवळ एक सरोवर तयार केलें. बाणांनीं त्याच्या किनाऱ्यावर एक झोपडें उभें केलें. शत्रूला ह्याचें फार आश्चर्य वाटलें. कौतुक करीत ते युद्ध बंद करून गंमत पहात उभे राहाले. कृष्णानें रथाचे घोडे सोडले. त्यांच्या शरिरांत घुसलेले बाण काढले, जखमा धुतल्या. त्यांना दाणापाणी दिलें व पुन्हां रथाला जुंपलें. तोंपर्यंत अर्जुन जमिनीवर उभा राहून शत्रु सैन्याशीं लढत होता. क्षणार्धांत अर्जुन रथांत बसला आणि पुढें निघाला.

ताज्या दमानें निघालेले घोडे वायुवेगानें कौरवांनीं जयद्रथाला ज्या जागीं लपवून ठेविलें होतें तेथपर्यंत जाऊन पोहोंचले.

अर्जुनाची जयद्रथाशीं दृष्टादृष्ट होतांच कौरव घाबरले. दुर्योधनानें दिव्य कवच धारण केलें असल्यानें तो एकटाच त्याच्याशीं लढूं लागला. दुर्योधनाचे बाण लागून अर्जुनाला बऱ्याच जखमा झाल्या. परंतु अर्जुनाच्या बाणांनीं दुर्योधनाला कांहींच झालें



नाहीं. शेवटीं अर्जुनानें दुर्योधनाचे बाणच अडविण्यास सुरवात केली. त्याचे घोडे व सारथी यांच्यावर बाण सोडून त्यांना मारण्याचा प्रयत्न केला.

तिकडे व्यूहाच्या द्वाराशीं द्रोणाचार्य पांडवांशीं लढतच होते. त्यांत भीम आणि अलम्बस राक्षस यांचें भयंकर युद्ध चाललें होतें. प्रथम अलंबसानें भीमाला मूर्छित केलें. पण शुद्धीवर येतांच भीमानें त्या राक्षसाचा समाचार घेतला. तो तेथून पळून गेला. पण भीमाचा मुलगा घटोत्कच याच्याशीं त्याला युद्ध करावें लागलें. दोघेहि राक्षस. मग काय

त्यांचें युद्ध छान रंगलें, आणि शेवटीं त्यांत अलंबस मारला गेला.

युधिष्ठिराचें सारें लक्ष अर्जुनाकडे लागलें होतें. तो चिंतातुर होऊन सात्यकीला म्हणाला—" अर्जुन सकाळपासून शत्रु सैन्यांत घुसलेला आहे. अजून परतला नाहीं, काय झालें आहे कोण जाणें. तूं जरा पाहून तरी ये."

सात्यकीनें युधिष्ठिराच्या रक्षणाची जबाबदारी भीमावर सोडली आणि रथ घेऊन गेला. झपाट्यानें आत असतां द्रोणानें त्याला अडविलें. म्हणाला—" अरे, तुझा गुरु अर्जुन सुद्धां युद्ध केल्याशिवाय नुसती प्रदक्षिणा करूनच पुढें गेला. तूंहि तेंच कर. नाहींतर फुकट मरशील."

सात्यकीनें प्रसंग ओळखून व द्रोणाचार्यांशी युद्ध करून वेळ फुकट घालविण्यांत अर्थ नाहीं असा विचार करून म्हटलें—" बरोबर आहे आपलें म्हणणें. गुरूच्या पदचिन्हांचें अनुसरण करणें हा शिष्याचा धर्म आहे." असें म्हणत तो निसटला. पण आपलें सैन्य कृतवर्म्याला सोपवून द्रोण त्याच्या मागें धांवला.

सात्यकीनें जातां जातां वाटेंत एक गजदल उधळून लावलें. मगध देशाचा राजा जलसिन्धु याचा नाश केला. दुःसह, विकर्ण, चित्रसेन, दुर्मद, सत्यव्रत वगैरे कौरव वीरांनीं सात्यकीला घेरलें. त्या सर्वांना सात्यकीनें मागें हटविलें. तेवढ्यांत दुर्योधन पुढें आला. त्याला आपल्या नवीन कवचाचा अभिमान वाटत होता. पण सात्यकीनें त्याला पळवून लावलें. कृतवर्म्यास घायाळ केलें. त्याचें शरीर रक्तबंबाळ झाल्यानें तो रथावरून खालीं कोसळला.





समुद्रमंथन

देवदानवांमध्यें झाली
चढाओढ मग चुरशीची।
कोण पोंचतो सागरतीरीं
पहिल्यानें या गोष्टीची ॥

पार करित नद, नद्या नि डोंगर
पायीं चालत दिवस अनेक,
करीत कौतुक सर्व थांबले
समोर दिसतां पर्वत एक ॥

शिखर तयाचें उन्नत पाहुनि
विचार केला सर्वांनीं,
चढुन पाहुं या किती दूर तरि
आहे सागर डोळ्यांनीं ॥

सुमेरु पर्वत नांव तयाचें,
त्यावर चढले सर्व मिळून।
क्षीरोदधिच्या दिसल्या त्यांना
लाटा सुंदर उंच दुरून ॥

रम्य रूप तें क्षीरोदधिचें
पाहुनि झालें चित्त प्रसन्न।
अफाट होतें पात्र तयाचें,
चित्त जाहलें म्हणून खिन्न ॥

खचला त्यांचा धीर पाहुनी
क्षीरोदधिचा तो विस्तार।
त्यांस वाटलें अपुला आतां
अशक्य होणें हेतू पार ॥

बली म्हणाला—"इंद्रा, वदरे,
घुसळणार या कोण कसा?
पर्वत शिखरें गिळून टाकिल
क्षीरोदधि हा खोल असा ॥

रवी कशाची, दोरी कसली,
कसें समुद्राचें मंथन?"
इंद्र म्हणाला—"मंदर पर्वत,
त्यानें करुं याचें मंथन।

शेषनाग मग इंद्रा वदला-
"बोल काय उरलें आतां?
लवकर गेलें पाहिजे मला
काम जाहलें का आतां?"

इंद्र म्हणाला-"तव रूपें प्रभु,
रवी लाभली उपयोगी।
समुद्रमंथन करतां आतां
निघेल अमृत उपयोगी॥"

शेषनाग तें ऐकुनि हंसला
आणि म्हणाला-"सर्व खरें!
रवीस मोठ्या दोरी मोठी
नको पहाया काय बरें?"

सुचलें नाहीं उत्तर इंद्रा,
उभा राहिला तसाच मौन।
थोड्या वेळानें मग वदला-
"तूंच सहाय्या, दुसरा कोण?"

त्यास म्हणाला शेषनाग-"पण
नाहीं मजला आतां वेळ।
आता माझा वासुकि त्याच्या
डाव्या हाताचा हा खेळ!

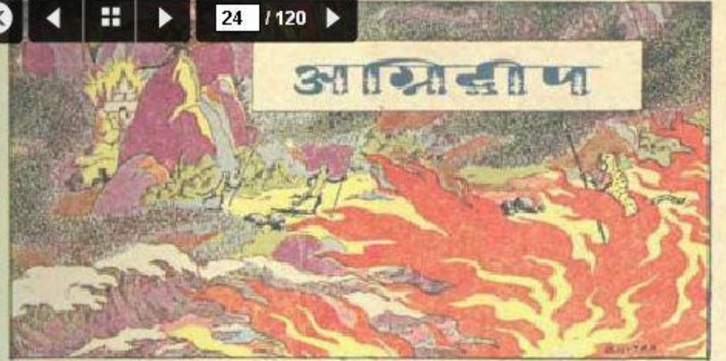
"पूर्ण करिल तो इच्छा तुमची,
होइल दोरी रवीची तो।
भेटा जाउन पाताळीं त्या
मान्य करिल हें निश्चित तो॥"

झाला सांगुन आदिशेष हें
त्याच क्षणाला अंतर्धान।
इंद्र पोंचला वासुकीकडे
त्यानें दिधला त्याला मान॥

कारण येण्याचें ऐकुनिया
मान्य वासुकीनें केलें।
आदर पूर्वक त्यास बरोबर
घेउन देवासुर गेले॥



अग्निद्वीप

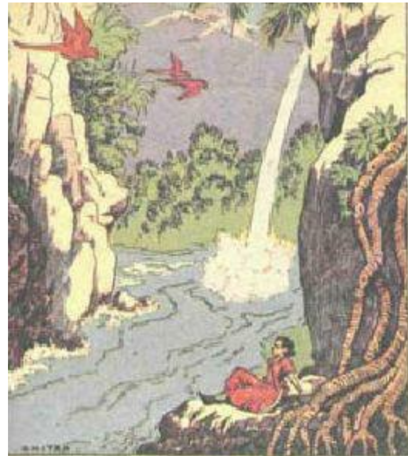


नर्मदा नदीच्या कांठीं धवल राज्य नांवाचें एक राज्य होतें. तेथें तारकेश्वर नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याला दोन मुलें होतीं. थोरल्याचें नांव शूरसेन होतें व धाकट्याचें चित्रसेन. शूरसेनाचें वय पंचवीस वर्षांचें होतें, चित्रसेनाचें अठरा वर्षांचें.

दोघे राजकुमार एके दिवशीं सकाळीं आपल्या मित्रमंडळींबरोबर शिकारीला रानांत गेले. रानांत त्यांना हरणांचा एक कळप दिसला. त्याचा पाठलाग करीत दोघे खोल रानांत गेले.

एका जागीं त्यांना झाडींत सिंहगर्जना ऐकूं आली. अर्थातच हरिणांकडचें लक्ष सिंहगर्जनेकडे गेलें. आवाजाच्या रोखानें ते बाण सोडण्याच्या विचारांतच होते, पण तेवढ्यांत दोन सिंह उड्या मारीत त्यांच्या समोर येऊन दाखल झाले. त्यांना पाहून दोघांचे घोडे बिथरले व उलट्या दिशेनें भर-धांव पळूं लागले.

चित्रसेनानें घोड्याला आवरण्याचा पुष्कळ यत्न करून पाहिला. परंतु घोडा वाट फुटेल तिकडे पळूं लागला. पळत पळत तो एका डोंगराळ प्रदेशांत पोंचला. एका जागीं त्याचा पाय घसरला आणि मालक जमिनीवर पडला. परंतु त्याचें नशीब बलवत्तर होतें. कारण तो पडला म्हणूनच वांचला ; नाहींतर



घोड्याबरोबर तो एका खोल दरींत आऊन पडला असता.

चित्रसेनानें घोड्याचा पुष्कळ शोध केला पण घोडा सांपडला नाहीं. शेवटी निराश होऊन तो एका दरींत ओढ्याच्या काठीं बेऊन बसला. ओढ्याचें पाणी प्याल्यावर त्याला थोडी हुशारी बाटली.

त्याला त्याचा भाऊ कोठेंं दिसला नाहीं. त्यानें विचार केला, तो देखील आपल्या सारखाच कोठेंतरी अपरिचित जागीं पोंचला असावा. त्याची व त्याच्या घोड्याची अशीच तातातूट झाली असावी. तो त्याच्या व माझ्या शोधार्थ हिंडत असावा. तें एक भयंकर मोठें रान होतें. झाडी इतकी दाट होती कीं दिवसांसुद्धां संध्याकाळ-सारखा काळोख चहूंकडे वाटत होता. झाडांवर निरनिराळ्या प्रकारचीं माकडें उड्या मारीत होतीं. चित्रविचित्र रंगाचे पक्षी व कधीं न ऐकलेलें असें त्यांचें ओरडणें ऐकून साधारण माणसाला भीतीच वाटा-वयाची. एक दोन ठिकाणीं मोठमोठे अजगर झाडाच्या फांद्यांना विळखा घालून खालीं लोंबकळत असलेले दिसले.

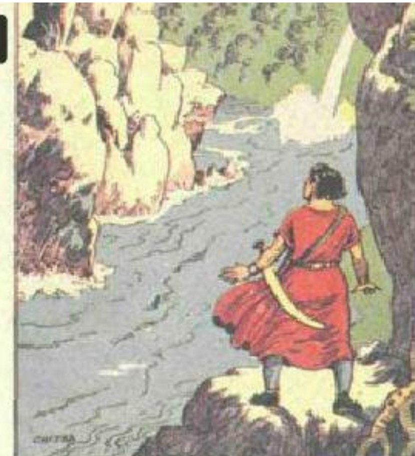
आपण मनुष्यवस्ती पासून फार दूर कोठेंतरी आलो आहों, असें त्याला वाटलें. आतां स्वदेशी कसें पोंचावयाचें ! कोणत्या दिशेनें गेल्यास आपण स्वदेशी पोहचूं ! त्याला कांहींच कळेना.

थोडा वेळ याच विचारांत तो गढून गेला. त्याला पुन्हां आपल्या भावाची आठवण झाली. कदाचित तो इकडेच आला नसेल कशावरून ! तो जवळच कोठेंतरी असेल व माझ्याविषयीं काळजी करीत बसला असेल तो विचार मनांत येतांच तो ताडकन उभा राहिला आणि मोठ्यानें हाक मारली—"दादा ! शूरसेन....!"

चित्रसेनाचा आवाज त्या दरींत दुमदुमला. कांहीं उत्तर येईल अशी चित्रसेनाला अपेक्षा होती आणि आश्चर्य म्हणजे त्याचें उत्तर ओढ्यापलीकडच्या डोंगरांतून आलें—"कोण तूं ! तूं मनुष्यच का बोलत आहेस ! किती भाग्यवान आहेस ! जरा इकडे माझ्याकडे आलास तर !" त्याला असा एक आवाज ऐकूं आला.

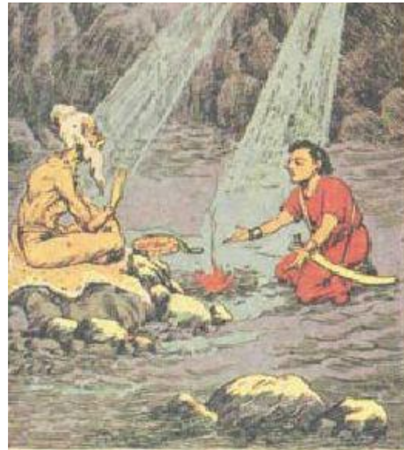
चित्रसेनानें जरा निरखून पाहिलें. पण त्याला कोणी मनुष्य दिसला नाहीं. पण पलीकडच्या डोंगरांत त्याला एक गुहा दिसली. तिच्या आंतून तो आवाज आला असावा, असा विचार करून त्यानें जरा धीर करून विचारलें—"हें बोलणारा तूं कोण ! राक्षस कीं नरभक्षक मनुष्य ! गुहे-च्या बाहेर ये, मी तुला माझ्या तलवारीचें पाणी पाजणार आहें."

चित्रसेन बोलतच होता, उत्तरादाखल त्याला गुहेंतून कोणीतरी हंसत असल्याचा भास झाला. त्या पाठोपाठ कोणीतरी म्हटलें—"अरे ! तूं कोणीतरी साहसी वीर दिसतो आहेस ! मी तुझ्या सारख्या शूर बहाद्दरा-चीच इतके दिवस वाट पहात होतों. मी नरभक्षक मनुष्य किंवा राक्षस नाहीं. मी



एक सिद्धयोगी आहें. मी एक अद्भुत वस्तु तुला देणार आहें. कित्येक वर्षांच्या तपस्येनंतर मला त्या वस्तूचा लाभ झाला आहे. पण तिचा मला आतां कांहीं उपयोग नाहीं."

चित्रसेन आतां जास्त वेळ विचार करीत उभा राहिला नाहीं. त्या गुहेंत कोणी राक्षसच असेल तर त्याच्या हातून सुटका मिळणें अशक्यच आहे. त्यापेक्षां त्याच्याशीं दोन हात करून मरण्यांत भूषण आहे. आणि जर गुहेंत कोणी सिद्धपुरुषच असेल तर मला त्याच्या पासून कांहींच इजा होणें



शक्य नाहीं. चित्रसेन म्यानेंतून तलवार काढून ओढा पार करून पलीकडच्या डोंगरांत गेला. डोंगरांत त्याला पुष्कळ गुहा दिसल्या. ह्यांपैकीं आपल्याला बोलावणारा कोणत्या गुहेंत असेल हें कळायला मार्ग नव्हता. म्हणून तो प्रत्येक गुहेंत डोकावून पहात पुढें जाऊं लागला. एका गुहेंत डोकावल्याबरोबर त्याला आंतून प्रेमळ आवाज ऐकूं आला–"बाळ! ये आंत! भिण्याचें कारण नाहीं तुला."

चित्रसेनानें तलवारीची मूठ जास्त घट्ट धरली आणि गुहेंत पाऊल टाकलें. त्याला आंत खरोखरच एक सिद्धपुरुष दिसला. त्याचे सर्व केस पिकलेले होते. तो गुहेंत एका दगडावर व्याघ्रचर्म टाकून बसला होता. गुहेंत छप्पराच्या भोकांतून सूर्याचा प्रकाश येत होता.

त्या सिद्धपुरुषाला पाहून चित्रसेनाला स्वतःवरच राग आला. आपण या सिद्धपुरुषाशीं तसें उद्धटपणानें बोलावयास नको होतें. त्यानें तलवार म्यानेंत ठेवली व त्या योग्याला आदरपूर्वक नमस्कार केला. म्हणाला–"महात्मा! क्षमा करावी!"

तें ऐकून तो योगी थोडा हंसला. म्हणाला–"तुझा विनम्रपणा पाहून मला फार आनंद झाला. मरणापूर्वी कोणी योग्य पुरुष भेटावा, असें वाटत होतें. देवाच्या कृपेनें ती इच्छापण पूर्ण झाली. मी साठ वर्षें तप करून एक अपूर्व वस्तु मिळविली आहे. ती वस्तु मी तुला देणार आहें. त्याचा उपभोग घेणें मला शक्य नाहीं. पण तुला तिचा उपयोग होणें शक्य आहे. ही घे!" असें म्हणत त्यानें चंद्रसेनासमोर एक बांबूची टोपली ठेवली.

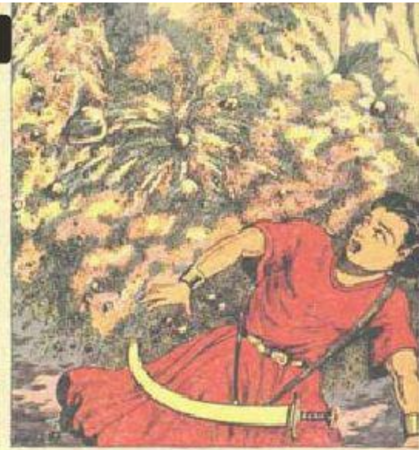
चित्रसेन ती टोपली घेऊन उघडूं लागला. पण योगी म्हणाला–"थांब, तूं ती येथें नको उघडूस. तूं जेथें कायमचें राहण्याचें ठरविशील तेथेंच जाऊन ही टोपली उघड."

चित्रसेनानें संमतीसूचक मान हलविली व म्हणाला–"महात्मन्! मी आपला अत्यंत आभारी आहें. आपण सांगाल ती सेवा करण्यास तयार आहें."

म्हातारा हंसला व म्हणाला–"आतां मी कांहीं तासांचाच पाहुणा या जगांत आहें. आज चंद्राच्या अस्ताबरोबर माझी जीवनयात्रा पण पूर्ण होणार आहे. मग तूं माझी काय सेवा करणार व मी तरी तुझ्याकडून काय सेवा घेणार! पण एक काम सांगतों. तूं गुहेंतून बाहेर जातांना गुहेच्या तोंडाशीं जो त्रिकोणाकृति दगड आहे तो थोडा ओढून तोंडावर बसव."

चित्रसेनानें त्या सिद्धपुरुषास नमस्कार केला आणि गुहेच्या बाहेर येऊन दोन्ही हातांनी त्यानें तो दगड ओढला. त्या बरोबर इतका मोठा आवाज झाला कीं चित्रसेन दचकला. त्यानें वळून पाहिलें तर तेथें गुहेचें द्वार होतें, असें कोणास वाटणार देखील नाहीं असें दिसूं लागलें.

चित्रसेन तेथें कांहीं वेळ उभा राहिला. नंतर ओढा पार करून पुन्हां रानांत वाट



काढीत चालूं लागला. स्वदेशी जाण्याची वाट त्याला मिळणेंच शक्य नव्हती. पाय नेतील तिकडे तो जात होता. कांहीं वेळ चालल्यानंतर त्याला पश्चिमेकडे सूर्य अस्ताचलाकडे जात असल्याचें दिसलें. त्याला फार भूक लागली होती.

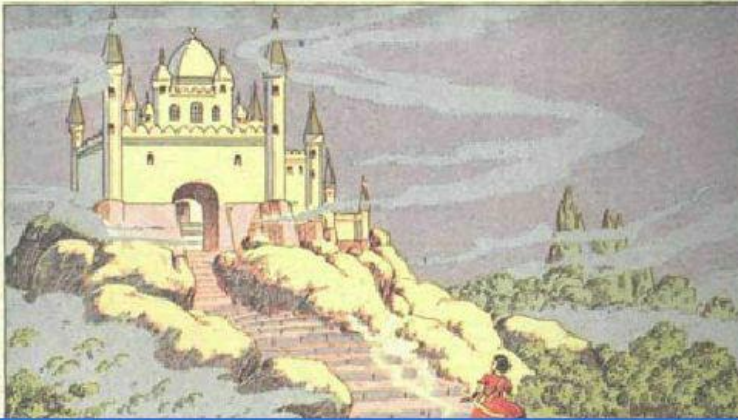
एका जागीं त्याला एक मोकळी जागा दिसली. ती जागा थोडी उंच डोंगरावर होती. तेथें झाडी वेताची होती. तेथें तो कांहीं वेळ विचार करीत बसला. तेव्हां त्याला त्या टोपलीची आठवण झाली. त्या टोपलींत काय बरें असेल! उघडून पाहूंया. इच्छा

इतकी अनावर झाली कीं त्या सिद्धपुरुषानें त्याला जी सूचना केली होती त्याची आठवण तो पार विसरून गेला.

त्यानें टोपली काढून समोर ठेवली व उघडून आंत काम आहे हें पाहिलें. त्याला वीज कडाडल्यासारखें भासलें. त्याचे डोळे दिपून गेले आणि कानठळ्या बसल्या. त्यानें डोळे घट्ट बंद करून घेतले. थोड्या वेळानें डोळे उघडून पाहातो तों समोर त्याला एक गगनभेदी महाल दिसला.

तें आश्चर्यजनक दृश्य पाहून चित्रसेन चित्रवत् थोडा वेळ पहात उभा राहिला. त्याच वेळीं त्याला सिद्धपुरुषानें ती टोपली देत असतां सांगितलेली गोष्ट आठवली. मी किती मूर्खपणा केला हा! या अरण्यांत या सुंदर महालांत कोण राहणार! हाच धवल नगरांत असता तर सर्व प्रजेनें याचें कौतुक केलें असतें. परंतु आतां पश्चात्ताप करून काय उपयोग!

त्याच वेळीं त्याला रानांतून एक भयंकर "हुंकार!" ऐकूं आला. त्याचें सर्व अंग हादरून गेलें व अंगाला घाम सुटला. वादळ आलें म्हणजे जशीं झाडें हलूं लागतात तसें सर्व रान हलूं लागलें. आश्चर्यानें तो तिकडे



पाहूं लागला. तेव्हां त्याला एक महा भयंकर राक्षस येत असलेला दिसला. तो दोन्ही हातांनीं वाटेंतलीं झाडें उपटून टाकीत होता. चित्रसेन म्यानेंतुन तलवार काढून समोर उभा राहिला.

राक्षस मोठ्यानें हंसून म्हणाला—"अरे माणसाच्या पिला! तुझें साहस तर अजब दिसतें आहे. या उग्राक्षासमोर येतांच बेशुद्ध होऊन पडणारे मी पाहिले आहेत. तूंच एक तलवार उपसून समोर उभा राहिला आहेस." मागें वळून त्या जादूच्या महालाकडे बोट दाखवीत तो पुढें म्हणाला—"हें घरकुल कोणाचें! तूंच येथें बांधलेंस वाटतें!"

चित्रसेन म्हणाला—"होय!"

तें उत्तर ऐकून उग्राक्ष मोठ्यानें हंसला. त्याच्या त्या हंसण्यानें सारें रान हादरलें व झाडांचीं पानें गळून पडली. "हें जंगल तुझ्या बापाचें आहे असें वाटलें होय तुला! खबरदार! हें उग्राक्षाचें जंगल आहे हें विसरूं नकोस. तूं माझ्या आज्ञेशिवाय येथें हा आपला महाल बांधला आहेस. त्याबद्दल मी तुला यमलोकास पाठवितों व तुझा हा महाल एका क्षणांत मी दूर उचलून फेंकून



देतों, पहा!" असें म्हणत तो चित्रसेनाला धरण्यासाठीं पुढें सरसावला.

चित्रसेन मागें सरकत म्हणाला– "उग्राक्षा! अशी घाई करूं नकोस. जरा विचार कर. मी येथें घर बांधल्यानें तुझें कांहीं नुकसान झालें आहे का सांग! तुला पाहिजे तर तूं हें घर स्वतःसाठीं ठेवून घे. माझी ना नाहीं."

"ही सर्व लटपट माझ्याजवळ चालणार नाहीं. तूं माझ्या आज्ञेवांचून हें घर येथें बांधलें आहेस. तुला जगायचेंच असेल तर तुला एका अटीवर मी सोडायला तयार आहें." उग्राक्ष म्हणाला.

"कोणती अट!" चित्रसेनानें विचारलें.

"तूं या घरांत राहालास तरी माझी हरकत नाहीं. तुला मुलें झालीं म्हणजे आणि त्यानंतर मोठा मुलगा अठरा वर्षांचा झाल्यावर त्याला माझ्या स्वाधीन कर!" उग्राक्ष म्हणाला.

राक्षसाची ही इच्छा चित्रसेनाला विचित्रच वाटली. अजून आपलें लग्न देखील झालेलें नाहीं व या जंगलांत राहून लग्न कोठून होणार! स्वदेशीं गेलों तर याच्या राज्याच्या बाहेर आपण जाऊं. म्हणून स्वतःची सुटका करून घेण्यासाठीं राक्षसाची ही अट मान्य करण्यांत काय हरकत आहे! असा विचार करून चित्रसेन म्हणाला–"उग्राक्षा! मला तुझी अट मान्य आहे. माझ्या मोठ्या मुलाला अठरावें वर्ष लागलें कीं तूं खुशाल त्याला उचलून घेऊन जा."

तें ऐकून राक्षसाला परमानंद झाला. "बरें तर मी तुला जीवनदान देतों. आपल्या वचनाचें पालन कर. विसरूं नकोस." असें सांगून राक्षस रानांत निघून गेला. (पुढें चालू)





वाढ – दिवस

उद्यां नरकचतुर्दशी असल्यामुळें आदल्या दिवशींच संध्याकाळीं गोपाळची ताई व मेहुणे गांवाहून आले.

"बघ, कोण आलें आहे गोपाळ!" आईनें बोलाविलें. परंतु पांच वर्षांचा गोपाळ जागेवरून हलला नाहीं. अंथरुणावर लोळत पडून राहिला. इतरांची नजर चुकवून कोण आलें आहे हें पहात होता.

"कोठें आहे गोपाळ!" वडिलांनीं विचारलें. "गोपाळ! ए गोपाळ!" वडिलांनीं हाक मारली.

"मी नाहीं येत!" गोपाळ म्हणाला.

"रुसली आहे वाटतें स्वारी!" मेहुणे म्हणाले.

"तें कांहीं विचारूं नका. राग कसा अगदीं सदोदित नाकावर बसलेला असतो." आई म्हणाली.

"काय, करतो आहे काय पण!" ताईनें विचारलें.

"कांहीं नाहीं. यंदा तारखे प्रमाणें त्याचा वाढ दिवस दिवाळीच्या दिवशींच आला आहे. म्हणून दोन्ही एकांत एक करून टाकण्याचा विचार आहे माझा. म्हणून स्वारीचें बिनसलें आहे." आई थट्टेत म्हणाली.

"बरोबर आहे." मेहुणे म्हणाले.

"तें कांहीं नाहीं. माझा वाढदिवस वेगळा करायचा." असें म्हणत गोपाळ पुढें आला.

तो रागावलेला आहे हें पाहून बहिणीनें जवळ बोलाविलें, तरी तिचा हात हिसकावून तो दूर गेला.





"बरं मग असं करूं या. उद्यां तुझा वाढदिवस आणि परवां दिवाळी." मेहुणे म्हणाले.

"अंऽऽहं ! तें नाहीं. मग नरक चतुर्दशी !" गोपाळनें विचारलें. म्हणजे एक दिवसाचे फटाके जाणार, नवे कपडे जाणार आणि लाडूकरंज्या जाणार असा त्याच्या म्हणण्याचा हेतु होता.

"हं ! हं !! आतां आलं लक्षांत. तूं उद्यां दोन दोन नवे शर्ट चड्डी घाल. मग झालं कीं नाहीं !" वहीण म्हणाली.

"एवढेंच ! छे ! तसें नाहीं बोवा. ताईच्या हातची दोनदां आंघोळ चुकेल ती ! दोनदां तेल लावून आंघोळ करायची आणि मग दोनदां नवे कपडे घालावयाचे." मेहुणे म्हणाले.

"आणि जेवण सुद्धां दोनदां जेवलें पाहिजे, बरं का हो महाराज !" वहीण म्हणाली.

सर्व खोखो करून हंसूं लागले. सर्व आपली थट्टा उडवीत आहेत हें पाहून गोपाळ जास्तच फुगला.

नाहीं ! नाहीं !! तें कांहीं नाहीं." तो म्हणाला.

"मग काय ! तूंच सांग काय करायचें तें." वडिलांनीं विचारलें.

"दोन्हीं वेगळे वेगळे करायचे एक दिवस वाढदिवस आणि दुसऱ्या दिवशीं सण " तो फणकाऱ्यानें म्हणाला.

"निरनिराळे म्हणजे काय ! तूंच सांग बरं, काय करायचें तें." आईनें विचारलें.

काय सांगावें हें न सुचल्यामुळें गोपाळ कांहीं बोलला नाहीं. त्याला दिवाळीवरच राग आला होता. नेमकी वाढदिवसाच्या दिवशींच ती कां बरें आली ! हा अन्याय आहे. पण तोंड काय ! त्याला सुचेना.





"अरे आम्ही या वेळीं तुझ्या वाढदिवसासाठींच आलों आहोंत. दिवाळी साठीं नाहीं." वहीण म्हणाली.

"ऐट आहे बरं का एका माणसाची. अगदीं थाटांत व्हायचा आहे वाढदिवस. मजा आहे अन् काय." मेहुण्यानें दुजोरा दिला.

सर्वांनीं त्याला नानाप्रकारें समजावण्याचा प्रयत्न केला पण त्याची कांहीं समजूत पटली नाहीं. "द्या सोडून त्याला. असूं दे. आज त्याच्या डोक्यांत भूत शिरलेलें दिसतें आहे." वडिलांनीं वैतागून सांगितलें.

* * *

ढुणऽऽऽ, ठो....! ठाम....! फट फट फट फट ! फडार फट ! चहूं कडून फटाक्यांचा आवाज ऐकूं येऊं लागला. त्यामुळें गोपाळची झोप मोडली. वहिणीनें त्याला तोंड धुवून आंघोळी साठीं तयार होण्यास सांगितलें.

"मला नाहीं नाहायचें." गोपाळ म्हणाला. त्याचा राग अजून कमी झाला नव्हता.

"उगीच हट्ट केलास तर मग कांहींच होणार नाहीं. वाढदिवस नाहीं अन् दिवाळी पण नाहीं. मग बसशील रडत." मेहुण्यानें सांगितलें.





बसले रडतराव घोड्यावर. झाली एकदाची तेल लावून आंघोळ. ताईनें त्याला नवीन कपडे घालण्यास दिले. तेवढ्यांत मेहुणे फटाके वाजवूं लागले. गोपाळला फार आनंद झाला. पण त्यानें तो आपल्या चेहेऱ्यावर दिसूं दिला नाहीं. तसाच गाल फुगवून बसला. मेहुण्यानें त्याला त्याच्यासाठीं आणलेला एक रेशमी रुमाल आणि खाऊचा पुडा दिला. त्यानें तो हिसकावून त्यांच्या हातांतून घेतला परंतु आपला आनंद दाखविला नाहीं.

कोठें तरी बसून पुडा सोडावा म्हणून तो जागा शोधूं लागला. पण सर्व ठिकाणीं कोणी ना कोणी तरी होतेंच. शेवटीं ताईच्या खोलींत गेला. तेथें ती एक पुस्तक वाचीत होती. त्यांत किती तरी छान छान रंगीत चित्रें होतीं. गोपाळला तीं फार आवडलीं. म्हणून तो तिच्या शेजारी बसून पाहूं लागला.

"किती छान चित्रें आहेत. नाहीं! मला बघूं दे ना!" तो म्हणाला. "ही काय गोष्ट आहे ताई! मला सांग ना!" त्यानें ताईची विनवणी केली. ताईनें त्याच्या हातांत तें मासिक दिलें. आणि त्याला चित्रांतील त्या सर्व गोष्टी सांगितल्या. तें मासिक पाहून गोपाळला फार आनंद झाला. इतकें छान होतें तें मासिक.

सांगा पाहूं कोणतें मासिक होतें तें!





जरा थांबा बरं! ताईनें तुमच्या काकांच्या पेटींत फटाके लपवून ठेवले आहेत.



हेका! मी पहा आतां बाँब लावणार. बाँब मोठीं माणसें लावतात ना. म्हणून तर मी मिशा लावून आलों आहें.



आई! आई! मी बाबांचा काळा चष्मा, मामींची तीन चाकी, दुकानदाराला नेऊन दिली तर तो मला किती फटाके देईल?

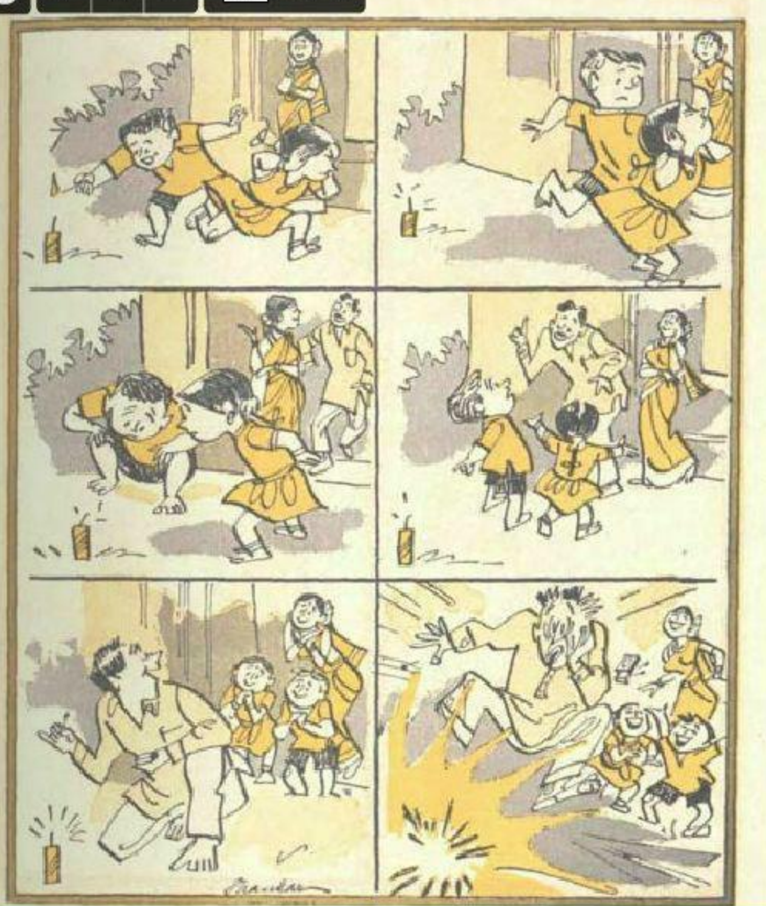


माझ्या भावाला जे पाहूं इच्छितील त्यांना तिकिटें विकण्यांत येतील. एका तिकिटाची किंमत तीन फटाके आणि दहा फुलबाज्या.




बाबा! आई खोटें बोलते आहे. तुम्ही तिकडे लक्ष देऊं नका. उन्हांत फटाके वाळत होते. मी एकच पेटवला. बाकीचे आपल्याआप उडाले.


ए गोपू! बऱ्या बोलानें त्यांतले अर्धे मला दे. नाहीं तर मी ताईला बोलावून गाणीं म्हणायला सांगेन. मग पाहतों तुझ्या फटाक्यांचा आवाज कसा ऐकूं येतो तो!





बहीण दरवाज्या आड लपून बसली. मेहुण्यानें कितीदां हाक मारली पण पुढें आली नाहीं. पण गोपूच्या हातांत एक आणा ठेवल्या बरोबर एक उडी मारून पुढें आली.



हें पहा, माझ्या आजीनें तुमच्याकडून दहा फुल बाज्या व दहावीस फटाके उधार मागून आणायला सांगितले आहेत.



ताई एक नवीन गणित विचारूं! उन्हांत दहा फटाके व पन्नास फुलबाज्या वाळत ठेवल्या आहेत, त्यातला एक फटाका पेटवला तर बाकी किती उरतील!



[६]

कुबिलाय खानाकडे नोकरी करीत असतां मार्कोपोलोला राज्याच्या कामासाठींच पश्चिमेकडे सुमारें चार महिने प्रवास करावा लागला. खान-बालिक (पेंकिंग) नगराहून तीन आठवड्याच्या प्रवासानंतर त्याला 'काय-चु' किल्ला लागला. हा किल्ला पूर्वी कोणीं सुवर्णराजानें बांधला होता, म्हणें. हा सुवर्णराज एक बलाढ्य राजा होता. त्याच्या सेवेला नेहमीं सुंदर तरुण स्त्रियाच नेमलेल्या असत. तो आपल्या राजधानींत एका हलक्या रथांत बसून फिरे. हा रथ स्त्रियाच ओढीत असत.

सुवर्णराज तसा उन्गखान (पेस्टर जान) याचा एक मांडलिक राजा होता. परंतु तो स्वतः एक पराक्रमी राजा असल्या कारणानें आपल्या चक्रवर्ती महाराजांना जुमानीत नसे. एकदां दोघांचें परस्परांशीं युद्ध झालें. परंतु उन्गखान सुवर्णराजाचा पराभव करूं शकला नाहीं. कारण त्याचा किल्ला दुर्भेद्य होता. उन्गखानाला अनावर राग आला. तेव्हां त्याच्या सात स्वामिभक्त नोकरांनीं प्रतिज्ञा केली कीं आम्ही सुवर्णराजाला कैद करून आपल्या धन्यासमोर हजर करूं. तें ऐकून उन्गखानाला फार आनंद झाला. त्यानें सर्वांना वचन दिलें कीं ही कामगिरी सात



जणांनीं करून दाखविली तर त्यांना मोठें इनाम दिलें जाईल.

उन्गखानाचे सात नोकर सुवर्णराजाच्या पदरीं नोकरीला लागले. त्यांनीं दोन वर्षे सेवा करून सुवर्णराजाची मर्जी संपादन केली. सुवर्णराजाच्या मनांत त्यांच्यावर स्वतःच्या मुलांपेक्षां जास्त विश्वास बसला. तो कधीं शिकारीला निघाला कीं त्यांना बरोबर घेऊन जात असे.

एकदां तो नेहमीप्रमाणें आपल्या सातहि नोकरांना बरोबर घेऊन शिकारीला निघाला. राजवाड्यापासून सुमारें एका मैलावर एका नदीच्या काठीं राजानें आपल्या इतर नोकरांना सोडून दिलें आणि या सात नोकरांना बरोबर घेऊन नदीपार गेला. ते याच संधीची वाट पहात होते. सहाय्य करणारा तेथें दुसरा कोणी नव्हता.

सातहि जणांनीं आपापल्या तलवारी उपसल्या आणि म्हटलें–"महाराज, आपण आमचे कैदी आहांत. कांहीं हालचाल कराल तर आमच्या तलवारी आरपार होतील."

तें ऐकून सुवर्णराज चकित झाला. "म्हणजे! तुम्ही मला कैद करून नेणार?"

"आमचे महाराज उन्गखान यांच्याकडे" त्यांनीं उत्तर दिलें.

"विश्वासघात! तुमच्यावर मी स्वतःच्या मुलांपेक्षां जास्त विश्वास ठेवला त्याचें हेंच का बक्षिस! आज पर्यंत मी तुम्हांला आपल्या पदरीं ठेवलें त्याची कांहीं चाड!"

परंतु त्यांनीं त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें आणि त्याला धरून ते उन्गखानाकडे घेऊन गेले. उन्गखानानें सुवर्णराजाला समोर उभा पाहून विचारलें—"तुझें आदरातिथ्य तुझ्या इभ्रतीला साजेल असेंच करण्याचें मी ठरविलें आहे. हें तुला माहीतच असेल!"

सुवर्णराज काय उत्तर देणार! उन्गखानानें त्याला आपलीं गुरें चरायला नेण्याचें काम दिलें. याहून जास्त अपमान आणखी काय होणार!

सुवर्णराजानें दोन वर्षे तें काम निमूटपणें केलें. त्याच्यावर उन्गखानाच्या नोकरांचा सतत पाहारा असे. दोन वर्षे पूर्ण झाल्यावर उन्गखानानें त्याला बोलावून त्याला राजवस्त्रें देऊन विचारलें–"माझ्याशीं वैर केल्याचें प्रायश्चित्त कसें असतें, हें तुला आतां कळलेंच असेल!"

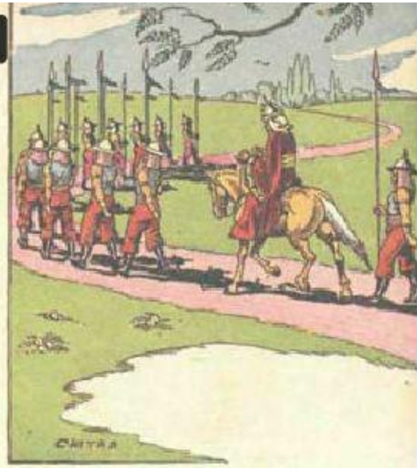
"होय महाराज! आपल्याशीं वैर करून या जगांत जिवंत राहणें कोणास शक्य नाहीं, हें मला कळतें!" सुवर्णराजा म्हणाला.

"तुला ही गोष्ट पटली तर! ठीक!" असें सांगून उन्गखानानें त्याला एक घोडा दिला व कांहीं नोकर चाकर बरोबर पाठवून आदरपूर्वक त्याला निरोप दिला.

* * *

मार्कोपोलोच्या वाटेवर योचान नांवाचें आणखी एक नगर लागलें. त्या नगराविषयी एक गोष्ट सांगतात.

इ. स १२७२ च्या पूर्वी बंगाल व ब्रह्मदेशांत एकच राजा राज्य करीत असे. तो



बडेखानाचें प्रभुत्व मानण्यास तयार नव्हता. योचानच्या राजाचें पारिपत्य करण्यासाठीं बडेखानानें सेना देऊन नजीरुद्दीन नामक एका तार्तार सेनापतीला पाठविलें.

बंगाल ब्रह्मदेशाच्या राजानें या सैन्याशीं युद्ध करण्याचें ठरविलें. एक मोठें सैन्य जमवून तो युद्धास निघाला. या सैन्यांत दोन हजार हत्ती होते. या गजदलाव्यतिरिक्त त्याच्या सैन्यांत चाळीस हजारांचें सैन्य होतें. त्यांत घोडेस्वारांची संख्याच जास्त होती.

तें सैन्य पाहून नजीरुद्दीन घाबरला. त्याच्याजवळ फक्त १२ हजार घोडेस्वारांचें

सैन्य होतें. परंतु युद्ध करणें भाग होतें. त्यानें सैन्य उभें केलें आणि येईल त्या संकटांस तोंड देण्याचें ठरवून शत्रुपक्षाची प्रतीक्षा करूं लागला.

बंगाल-ब्रह्मदेशांच्या राजाचें अफाट सैन्य पाहून त्यांत त्याचें मोठें गजदल पाहून तार्तार घोडेस्वारांचे घोडे घाबरून पळून गेले आणि झाडींत लपून बसले. त्यांना पकडणें अशक्य होतें.

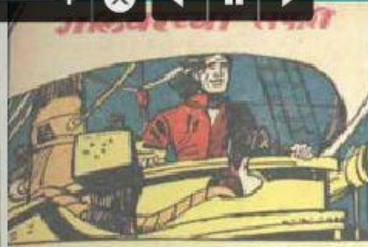
पळून जाणें एक प्रकारें तार्तारांच्या हिताचेंच झालें. तार्तार सैनिक घोड्यावरून उतरले व रानांत शिरून झाडावरून शत्रु-सैन्यावर बाणवृष्टि करूं लागले. त्याचा मारा असह्य झाल्यामुळें गजदल सैरावैरा पळूं लागलें. हत्तींच्या पाठोपाठ बंगाल-ब्रह्मदेशाचें घोडदल सुद्धां पळून गेलें. आणी-बाणीच्या प्रसंगीं तार्तारी सैनिकांनीं घोड्यावर बसून शत्रुसैन्यावर अचानक छापा मारला. या युद्धांत बंगाल-ब्रह्मदेशाच्या राजाचें फार मोठें नुकसान झालें.

तार्तारांनीं हत्तींना धरण्यासाठीं त्यांच्या वाटेवर मोठमोठीं झाडें तोडून पाडलीं. परंतु त्याचा विशेष उपयोग झाला नाहीं. परंतु ब्रह्मदेशाच्या राजाच्या कैद झालेल्या कांहीं सैनिकांनींच स्वतःची सुटका करून घेण्या-साठीं कांहीं हत्ती धरून तार्तार सेनापतीच्या स्वाधीन केले. तार्तार सेनापतीनें दोनशे हत्ती बडे खानाला नजर केले.

या युद्धानंतर बंगाल-ब्रह्मदेशाच्या राजानें बडे खानाला खंडणी देण्याचें कबूल करून त्याचें आधिपत्य स्वीकारलें.

(पुढें चालू)





लिस्बनहून परत आल्याला जेमतेम दोन महिने झाले असतील, मी पुन्हां "ॲडव्हेंचर" नांवाच्या एका जहाजांत बसून निघालों.



सुरतेकडे जाण्यासाठीं आम्ही निघालों होतों. कांहीं दिवस प्रवास निर्विघ्न पार पडला. पण एकाएकीं एक मोठें वादळ आलें.



वादळानंतर आणखी एक संकट ओढवलें. जहाजां-तील गोडें पाणी संपलें. पण सुदैवानें जवळच जमीन दिसली.



आम्ही बाराजण एका लहानशा पडावांत बसून जमिनीवर पोंचलों. तें एक मोठें द्वीप होतें. सर्व निरनिराळ्या दिशेनें पाण्याच्या शोधार्थ निघालों.



पुष्कळ शोध केल्यावर देखील जेव्हां पाणी मिळालें नाहीं. तेव्हां हताश होऊन परतलों. परंतु माझे साथी पडावांत बसून निघाले होते.



मी ओरडलों-"थांबा, मी इकडे आहें" माझे शब्द तोंडांतच राहून गेले. समोर एक भयंकर दृश्य नजरेस पडलें.



एक पर्वताकार मनुष्य नाव अडविण्यासाठीं झपाट्यानें पुढें येत होता. सुदैवानें नाव पुष्कळ दूर खोल पाण्यांत गेली होती.



माझें दुर्भाग्य, मी ज्या शेतांत लपायला म्हणून शिरलों होतों त्याची कापणी चालली होती. एकेक अव ८० फूट उंचीचा होता.



त्यांचे विळे लागूं नयेत म्हणून मी मागें मागें सरकत होतों. परंतु ते प्रत्येक पावलाबरोबर १०-१० फूट पुढें येत होते.



त्याची नजर आपल्यावर पडूं नये म्हणून मी एक शेतांत शिरलों. सुमारें चाळीस फूट उंचीचें पीक उभें होतें.



आतां जीव वांचणें शक्य नाहीं अशी खात्री झाल्यावर मी मोठ्यानें ओरडलों-" थांबा, थांबा!"



माझा आवाज त्या मजुराला ऐकूं आला असावा. कारण तो थांबला व मला हातांत घेऊन धन्याकडे घेऊन गेला.



मालकानें मला एखाद्या किड्यासारखें धरून उचललें. मला जगांतल्या जितक्या भाषा येत होत्या त्यांत मी म्हटलें-" मी मनुष्य आहें!"



त्याला कांहीं कळलें नसावें. त्यानें मला खालीं सोडलें. मी मागें पुढें चालून मी पळून जाणार नाहीं असें दर्शविलें.



मी आपला बटवा उघडून मोहरा देऊं लागलों. त्यानें करंगळी लावून पाहिली व मोहरा घेतल्या नाहींत.



त्यानें आपल्या तळहातावर आपला रुमाल ठेवला व मला वर बसायला सांगितलें. त्याचा हात एक फूटभर जाड असेल. मी चढून बसलों.



रुमालांत बांधून तो मला घरीं घेऊन गेला. त्यानें मला आपल्या बायकोला दाखविलें. ती दचकून मागेंच सरकली.



तीस फूट उंचीच्या टेबलावर मालकाच्या कुटुंबां-तली सर्व माणसें जेवायला बसलीं. त्यांच्या ताटांचा व्यास २४ फूट होता.



मालकिणीनें रोटी वाढली. मी सुरी काढून कापूं लागलों व खाऊं लागलों तर सर्व खदखदां हंसूं लागले.



एकाएकीं मालकाच्या मुलानें माझी डावी तंगडी पकडून मला जमिनीपासून ६० फूट उंचीवर उलटें उभें धरलें.



मालकानें मला वांचविलें व खाष्याळपणा बद्दल मुलाला तो बडवणार होता. परंतु मी नको म्हटलें म्हणून एका चापटीवर काम भागलें



तेवढ्यांत पाठीमागून एक डरकाळी ऐकूं आली. वळून पाहिलें तर तें मांजर होतें. आपल्या बैलाच्या तिप्पट मोठी होती ती.



जेवण झाल्यावर मालकिणीनें मला बिछान्यावर निजवून आपला हातरुमाल मला पांघरुण म्हणून घातला. मी उठलों आणि समोर पाहिलें......



प्रियदर्शिका

उदयन वत्स देशाचा राजा होता. त्याचें वासवदत्ताशीं लग्न होण्यापूर्वी दृढवर्मा नांवाच्या एका राजानें आपली मुलगी प्रियदर्शिका त्याला देऊं केली. त्याच सुमारास उज्जय-नीच्या प्रद्योत महासेन राजानें कपटानें उदयनला कैद केलें. कारण त्याच्या मनां-तून आपली मुलगी वासवदत्ता त्याला द्यावयाची होती.

उदयन राजाला हत्तीच्या शिकारीचा फार नाद होता. एकदां तो हत्ती पकडण्या-साठीं जंगलांत गेला असतां प्रद्योतच्या खोट्या हत्तीनें त्याचें मन वेधलें, आणि त्याच्या मागें गेल्याबरोबर प्रद्योत राजाच्या सैनिकांनीं त्याला कैद करून उज्जयिनीला नेलें.

प्रियदर्शिका वासवदत्ताची मावस बहीण होती. दृढवर्माच्या मनांतून प्रियदर्शिकेचें लग्न उदयनबरोबर करून द्यावयाचें होतें. तें तर साध्य झालें नाहींच आणि वर तो कलिंग राजाच्या कोपास मात्र कारण झाला. कारण कलिंग राजानें प्रियदर्शिकेशीं लग्न करण्याची आपली इच्छा दृढवर्मांला कळविली होती. पण दृढवर्मानें नकार दिला. म्हणून कलिंग राजानें दृढवर्माच्या किल्ल्याला वेढा दिला. उदयन प्रद्योतच्या कैदेंत असल्यामुळें तो दृढवर्माच्या मदतीस येऊं शकणार नाहीं ही गोष्ट जाणूनच त्यानें वेढा दिला होता.

विनयवसु नांवाचा दृढवर्मा राजाचा एक स्वामिभक्त नोकर होता. केव्हां ना केव्हां तरी आपल्या राजाची इच्छा पूर्ण होईल या इच्छेनें त्यानें प्रियदर्शिकेला किल्ल्यांतून, शत्रूची नजर चुकवून पळवून नेलें.

श्री वा. मा. वागळे





विनयवसू प्रियदर्शिकेला घेऊन आपला एक मित्र विन्ध्यकेतु ह्याच्याकडे गेला. तेथें तिला ठेवून 'अगस्त्य तीर्थांत स्नान करून येतों' असें सांगून तो निघून गेला.

ह्या अवधींत उदयनचें वासवदत्तेशीं लग्न झालें आणि तो आपल्या राजधानींत परत आला. त्यानें आपला शत्रू विंध्यकेतू ह्याच्यावर स्वारी करण्यासाठीं सैन्य देऊन आपल्या सेनापतीस पाठविलें. ह्या युद्धांत विन्ध्यकेतु मारला गेला. शत्रूनें त्याच्या राजवाड्याला आग लावली आणि प्रियदर्शिका त्याची मुलगी समजून आपल्या बरोबर घेऊन गेला. इतकें होईपर्यंत विनयवसू परत आलेला नव्हता. उदयनला वाटलें कीं ती विंध्यकेतूची मुलगी असेल. म्हणून तो म्हणाला—"ती वासवदत्तेची सखी म्हणून राहील."

ह्याच सुमारास उदयनला दृढवर्मांक आलेल्या संकटाची बातमी समजली. म्हणून त्यानें आपल्या सेनापतीला सैन्यासह त्याच्या मदतीस पाठविलें.

प्रियदर्शिका 'अरण्यिका' नांवानें वासवदत्तेबरोबर राहूं लागली. एकदां प्रियदर्शिका बागेंत फुलें तोडीत असतां अचानक तेथें तिची उदयनशीं भेट झाली. खरोखरच आपल्या वडिलांनीं आपल्यासाठीं योग्य वर पाहिला होता. म्हणून तिला मनांत आनंद झाला. उदयनचें मन देखील तिच्यावर बसलें. शेवटीं त्यानें आपल्या मनांतील गोष्ट विदूषकाजवळ बोलून सुद्धां दाखविली.

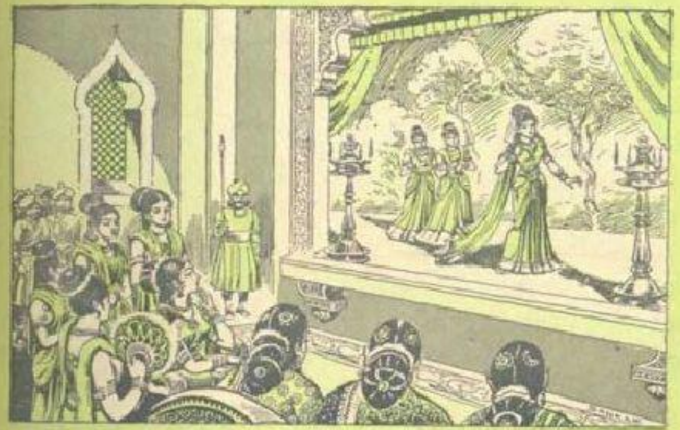
उदयनच्या अंतःपुरांत एक संन्यासिनी राहात होती. तिनें 'वासवदत्तेचें अपहरण' म्हणून एक नाटिका लिहिली. हें नाटक वासवदत्तेच्या सखी-दासींच्या कडून राजवाड्यांत करण्याचा बेत ठरला. त्यांत वासवदत्तेची भूमिका प्रियदर्शिकेला व उदयनची भूमिका मनोरमेला देण्याचें ठरलें.

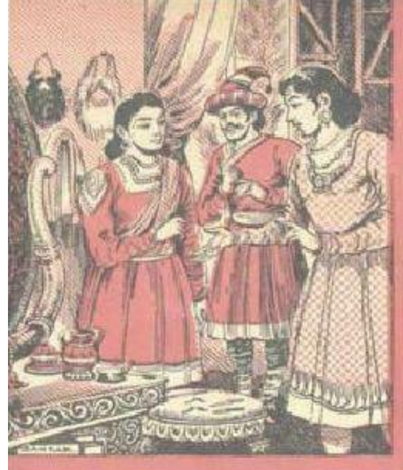
नाटक सुरू झालें. वासवदत्ता आपल्या मैत्रीणी बरोबर खेळ पाहण्यास आली. प्रियदर्शिका वासवदत्तेचे वस्त्रालंकार धारण करून रंगभूमीवर आली, जणूं अगदीं वासवदत्ताच.

त्यानंतर मनोरमा राजा उदयन म्हणून रंगभूमीवर आली. तिची भूमिका अशी वठली होती कीं वासवदत्ता उठून उभी राहिली आणि—'महाराजांचा जयजयकार असो' असें ओरडून म्हणाली. तिच्या शेजारीं बसलेल्या मैत्रिणीनें तिला भानावर आणलें, म्हणाली—"राणी सरकार! ते खरे महाराज नाहींत. तो नट आहे."

उदयनला प्रियदर्शिकेची भेट घ्यावयाची होती. म्हणून खेळ सुरू होण्यापूर्वीच तो विदूषकाला घेऊन रंगशाळेंत गेला आणि मनोरमेला प्रेक्षकांत पाठवून देऊन आपला अभिनय स्वतः त्यानेंच केला. पण ही गोष्ट प्रेक्षकांत जाहीर नसल्यानें सर्वच प्रेक्षकजन उदयनच्या अभिनयावर खूष झाले. विदूषकहि प्रेक्षकांत बसून नाटक बघूं लागला. पण डुलकी येतांच तो तेथेंच आडवा झाला आणि घोरूं लागला.

आपल्या आयुष्यांतील घडलेल्या घटना पाहून वासवदत्ता क्षणाक्षणाला आश्चर्य करीत





होती. पण अवास्तव गोष्टी रंगभूमीवर येत तेव्हां ती थोडी रागावे. एकदां उदयन कैदेंत असतां त्या दोघांना एकाच आसनावर बसविल्याचें दृश्य दाखविलें असतां तिनें विरोध केला. म्हणाली—"उदयन कैदेंत असतां वीणा शिकविण्याच्या निमित्तानें आम्हीं एकत्र येत होतों. परंतु एका आसनावर कधींच बसलों नाहीं".

"नाटकांत रस उत्पन्न करण्यासाठीं कधीं कधीं अशा काल्पनिक गोष्टी आणाव्या लागतात." संन्यासिनीनें तिला समजावून सांगितलें.

इकडे उदयनला मात्र प्रियदर्शिकेजवळ बसतांना फार आनंद झाला. अभिनयाच्या आवेशांत त्यानें तिचा हात धरला आणि तो खरोखरच स्वतःला विसरून गेला.

हें घडघडीत असत्य पाहून वासवदत्ता संतापून प्रेक्षकगृहांतून बाहेर निघून गेली. तिला धोरत पडलेला विदूषक दिसला. तिनें त्याला खडसून विचारलें कीं महाराज कोठें आहेत.

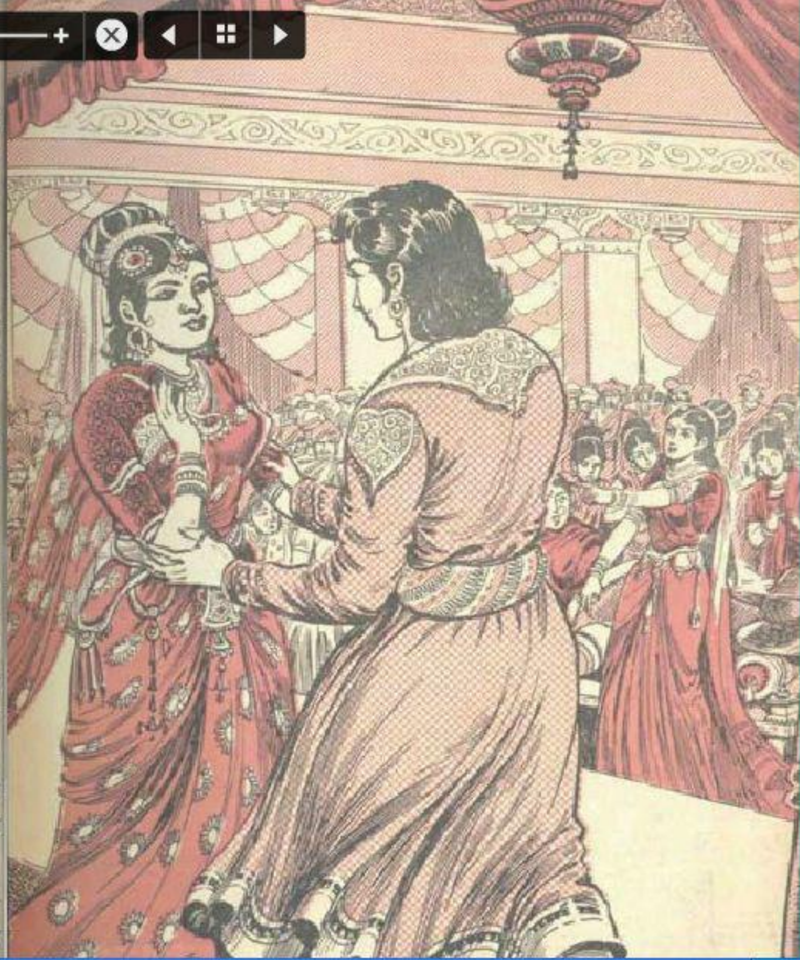
"ते तिकडे रंगभूमीवर आहेत. ओळखलें नाहींत का त्यांना?" संथपणें त्यानें उत्तर दिलें.

"मग मनोरमा कोठें आहे?" वासवदत्तेनें विचारलें. ती पलीकडेच बसली होती. तिला पाहतांच व्यंग्य करून ती म्हणाली—"फार छान झाला बरं का तुझा अभिनय."

"मी काय करणार! मला बाजूला सारून विदूषकानें महाराजांना पुढें केलें." मनोरमा म्हणाली.

उदयननें वासवदत्तेची क्षमा मागून आपली सुटका करून घेतली. पण आरण्यिकेला मात्र कैद करण्यांत आलें.

त्याच अवधींत वासवदत्तेला तिच्या आई-कडून पत्र मिळालें. त्यांत सर्व समाचार



होता. तिनें लिहिलें होतें कीं दृढवर्माला कलिंग राजानें एक वर्ष कैदेंत ठेविलें होतें. परंतु त्याची मुलगी म्हणजे तुझी मावसबहीण प्रियदर्शिका कोठें नाहींशी झाली कांहीं कळलें नाहीं. पत्र वाचतां वाचतां तिच्या डोळ्यांत अश्रुबिंदू आले. ते पुसत असतांच एका दासीनें येऊन सांगितलें कीं अरण्यिकेनें आत्महत्या करण्यासाठीं विष खाल्लें आहे. तिला तें ऐकून फार पश्चात्ताप झाला. विष उतारांचें औषध उदयनला माहीत असल्यामुळें ती लगबगीनें त्याच्याकडे गेली व तिला वांचविण्यासाठीं विनवणी करूं लागली.

"त्या दिवशीं एवढा फणकारा आला होता. मग आतां मरूं दे कीं !" उदयननें तिचें मन पाहण्याच्या हेतूनें म्हटलें.

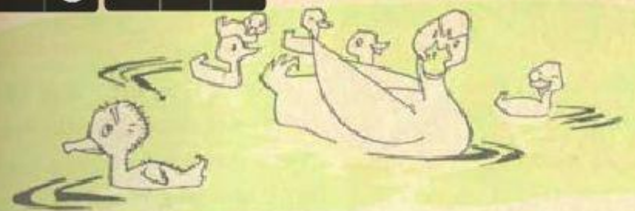
"तसें नाहीं हो. पण....पण तिला वांचवा." ती काकुळतीस येऊन म्हणाली.

"अरण्यिका जंगलाच्या राजाची शत्रूची मुलगी. पण मी प्रियदर्शिकेला मात्र जरूर वांचवणार." असें सांगून त्यानें अरण्यिकेला औषध देऊन तिच्या अंगांत चढलेलें विष उतरविलें. वासवदत्तेला त्याच्या बोलण्याचें आश्चर्य वाटलें व ती त्याच्याकडे पाहूं लागली. त्या वेळीं प्रियदर्शिकेनें आपली हकीगत सांगितली. त्याच वेळीं उदयनला त्याच्या सेनापतीनें येऊन दृढवर्माच्या सुटकेचें वर्तमान सांगून त्यांच्या आनंदांत भर घातली.

प्रियदर्शिकेचें मूक प्रेम पाहून महाराणी वासवदत्तेनें आपलें मन मोठें करून स्वतः आपल्या हातानें त्या दोघांचे हात परस्परांच्या हातांत दिले.

उदयननें आपल्या दोन्हीं राण्यांसह बरेच दिवस प्रजेचें पुत्रवत् पालन करून सुकीर्ति मिळविली.





बदकाचें कुरूप पिल्लूं

एकदां एका बदकाच्या मादीनें डबक्याच्या कांठावरील झुडपांत अंडीं घातलीं. कांहीं दिवसांनीं अंडीं फुटून लहान लहान गोजिरवाणीं पिलें बाहेर पडलीं. पण एक अंडें फुटावयाचें अजून शिल्लक होतें. तें अंडें होतेंहि थोडें मोठें. तें उबवत ती बसली होती.

मादीला झुडपाखालीं बसलेली पाहून एक म्हातारी बदकी म्हणाली—"अग ! अजून काय येथेंच बसली आहेस ! चल पिलांना घेऊन पाण्यांत !"

अजून एक अंडें फुटायचें राहिलें आहे. केव्हां फुटेल कोण जाणें !" ती म्हणाली.

"अजून एक अंडें राहिलें आहे ! बघूं !" असें म्हणून तिनें तें अंडें पाहिलें व तोंडांत बोट घालून म्हणाली—"हें कांहीं बदकाचें अंडें नव्हे. असेल एखाद्या विदेशी कोंबडीचें. म्हणून म्हणतें. दे सोडून तें अंडें आणि चल पाण्यांत."

"इतके दिवस उबवलें आतां थोड्या साठीं कशाला बाई," बदकी म्हणाली.

"बघ बाई ! मी आपलें नुसतें सांगितलें." असें सांगून वृद्धा निघून गेली.

एक दिवस अंडें फोडून त्यांतून पिलूं बाहेर आलें. बाकी पिलांप्रमाणें तें नव्हतें. अगदीं कुरूप वाटलें तिला. मनांत म्हणाली—"खरोखरच हें एकाद्या विदेशी कोंबडीचें असलें पाहिजे. बघूं या पाण्यांत येतें का !" असा विचार करीत ती पाण्यांत शिरली. तिच्या पाठोपाठ तिचीं सारीं पिलें

गेलीं व पाण्यांत खेळूं लागलीं. हें कुरूप पिल्लूं सुद्धां त्यांच्या बरोबर पाण्यांत वागडूं लागलें.

"माझेंच तर पिल्लूं आहे. पहा किती छान पोहोतें आहे तें!" ती आपल्याशीं पुटपुटली.

मनसोक्त पाण्यांत डुंबल्यावर ती मादी आपल्या पिलांसह घरीं गेली. ह्या कुरूप पिलाला पाहून सर्व पिलें त्याच्या पाठीस लागलीं. त्याची चेष्टा करूं लागलीं. 'कुरूप, कुरूप' म्हणून नांवें ठेवूं लागलीं. त्या बिचाऱ्या पिलाला फार वाईट वाटलें. त्याची बाजू घेणारा कोणीच त्याला भेटला नाहीं. त्याला कोणीच खेळायला घेईना.

जसजसे दिवस लोटले तसतसे त्याचें दुःख वाढतच गेलें. आतां तर त्याची आई सुद्धां त्याला रागावूं लागली. ती त्याला म्हणे—"तुला मांजर तरी कां पकडून नेत नाहीं कोण जाणें! तुझ्यामुळें सर्व बदकें मला नांवें ... कां राहात नाहीस!"

त्याला फार दुःख झालें. तेथून निघून जाण्याचा त्यानें निश्चय केला. दुसरे दिवशीं सर्व बदकें जेव्हां डबक्यांत डुंबण्यास निघालीं तेव्हां हें कुरूप बदक त्यांच्यांत न मिसळतां एका बाजूस दूर निघून गेलें. जवळच एका डबक्यांत बरेंच पाणी तुंबलें होतें. तेथें बरेच जल पक्षी त्याला दिसले. तेथें तें गेलें व तेथेंच घर करून राहूं लागलें.

तेथेंहि पक्ष्यांनीं त्याला विचारलें—"तूं बदकांपेक्षां असा वेगळाच कसा झालास! फार कुरूप दिसतोस बाबा." पण त्यांनीं त्याला वाळीत टाकलें नाहीं.

त्याला जरा बरें वाटलें पण अजून त्याची साडेसाती संपली नव्हती. दोन चार दिवस झाले नाहींत, तोंच एकदां तेथें कांहीं शिकारी आले. त्यांनीं भराभर गोळ्या झाडून बऱ्याच पक्ष्यांना मारलें. कुत्र्यांनीं ते मेलेले पक्षी तोंडांत पकडून मालकाला नेऊन दिले. हें कुरूप पिल्लूं गोळ्यांच्या आवाजानें भिऊन एका झुडपांत लपून बसलें. त्याला कुत्र्यांनीं पाहिलें. परंतु उचलून नेलें नाहीं. सूर्यास्ताच्या सुमारास शिकारी आपल्या घरीं निघून गेले.

कुरूप बदकानें बाहेर येऊन पाहिलें. पक्ष्यांच्या रक्तानें जिकडे तिकडे लाल लाल झालें होतें. तें पाहून त्याचें हृदय हादरून गेलें. त्याला त्या कुत्र्याचा चेहरा आठवला. एक लांब श्वास सोडून तें मनांत म्हणालें—"बरें झालें. कुरूप आहे म्हणून माझे प्राण तरी वांचले."

पिल्लूं हळूं हळूं तेथून बाहेर पडलें. थोडें अंतर गेलें असेल तोंच एकाएकीं जोराची पावसाची सर आली. निवाऱ्यासाठीं इकडे तिकडे पाहूं लागलें तेव्हां त्याला एक झोपडी दिसली. त्यांत शिरून तें भिंतीशीं दडून बसलें.

सकाळीं शेतकरणीनें पाहिलें कीं एक बदकाचें पिल्लूं वाट चुकून आलें आहे. तिनें त्याला हांकलून दिलें नाहीं. आपल्याला बदकाचीं अंडीं मिळतील म्हणून ठेवून घेतलें.

तें कुरूप पिल्लूं एक महीनाभर तेथें आनंदानें राहिलें. एक दिवस शेतकरीण बडबडली—"हें भाकड बदक पाळून काय फायदा. नुसता दाण्याला काळ!" तिचें तें बोलणें तेथून तें निघून गेलें.

त्या नंतर तें बदक एका मोठ्या सरोवरांत गेलें. तेथें खूप मजेंत पोहूं लागलें. चोवीस तास पाण्यांत डुंबूं लागलें. तेथील पक्षीसुद्धां ह्या कुरूप पिलाला आपल्यांत खेळावयास घेत नसत. म्हणून हें एकटेंच खेळत असे. मधून मधून तें उडण्याचीहि सवय करूं लागलें.

थंडीचे दिवस आले. सरोवरांतील पाणी त्याला गार लागूं लागलें तरी तें तसेंच पोहत पडे. एकदां त्यानें राजहंस पक्षांची झुंड आकाशांतून उडत जातांना पाहिली. फार







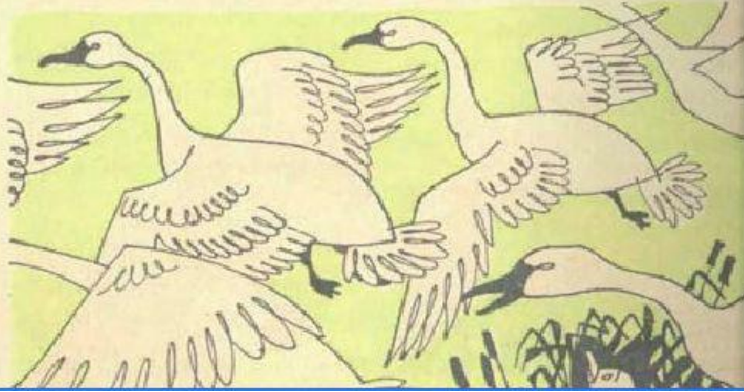


सुंदर दिसले ते पक्षी त्याला. त्यांचा पांढरा-शुभ्र रंग, लांब बांकदार मान, तांबूस पिवळी चोंच. फार मोहून टाकलें त्या पक्ष्यांनीं ह्या कुरूप पिल्लाला. त्याला त्यांच्याबद्दल ओढ वाटूं लागली. त्यांच्यांत जाऊन मिसळावें असें वाटूं लागलें. तें सारखें त्या पक्ष्यांची वाट पाहूं लागलें. कांहीं दिवसांनीं त्याला पुन्हां दिसले ते पक्षी परत जातांना.

कडाक्याची थंडी पडूं लागली. सरोवरांतील पाणी गोठूं लागलें. आपल्या भोंवतालचें पाणी तरी गोठूं नये म्हणून तें तेथल्या तेथें सारखें पोहूं लागलें. पण पोहून तें पिल्लूं किती पोहोणार! दमलें बिचारें आणि त्याचे पाय आपोआपच थांबले. आतां त्याला कांठापर्यंत जाण्याची सुद्धां शक्ति उरली नव्हती. थंडी मुळें त्याचें अंग गोठून जाऊन तें जवळ जवळ अर्धें मेलेंच झालें होतें. त्याच्या चारी बाजूनें पाणी गोठून घट्ट झालें होतें. त्या बर्फावरच मान टाकून हें पडलें होतें.

दुसरे दिवशीं सकाळीं एका शेतकऱ्याला तें दिसलें. त्यानें बल्यानें त्याच्या भोंवतालचें सर्व बर्फ दूर केलें आणि त्याला पाण्यांतून बाहेर काढलें. तें अजून जिवंत होतें. तो तें घरीं घेऊन गेला. त्याला जरा शेकलें त्याबरोबर तें पुन्हां सावध झालें. त्याला पाहून शेतकऱ्याच्या मुलांना फार मजा वाटली. त्याला पकडण्यासाठीं तीं मुलें त्या बदकाच्या जवळ येऊं लागलीं. पण बदक भीतीनें दूरदूर पळूं लागलें. गोंधळून जाऊन पळत असतां त्याच्या धक्यानें दुधाचें भांडें लवंडलें. बाटेंत असलेल्या लोण्याच्या भांड्यांत तें पडलें. पण पुढें मार्ग न बघतां तें तसेंच धूम पळूं लागलें. शेवटीं कसें तरी करून तें दरवाज्यांतून बाहेर पडलें आणि दूर झाडींत जाऊन नाहींसें झालें.

ती थंडी त्यानें तशीच संकटांना तोंड देत घालविली. थंडी संपल्यावर थोडें ऊन पडूं लागलें. तेथून निघून गेलेले पक्षी पुन्हां परत येऊन आनंदानें नाचूं बागडूं लागले. ह्या बदकालाहि त्यांना उडतांना पाहून उडण्याची स्फूर्ति झाली. पंखांना नेट देऊन त्यानें भरारी मारली. आणि आश्चर्य हें कीं आपल्याला चांगलें उडतां येत आहे हें त्याला कळलें. त्या आनंदाच्या भरांत तें खूप खूप दूर उडत गेलें. एके ठिकाणीं त्याला एक नदी दिसली. तिच्या कांठावर बरेच वृक्ष होते आणि त्यावर सुंदर पक्षी





वसलेले होते. ह्या पक्ष्यांना पाहून सुद्धां तो पूर्वीप्रमाणेंच मुग्ध होऊन गेला. त्याच्या मनांत आलें कीं त्या इतर सर्व पक्ष्यांच्या जांचांत राहण्यापेक्षां ह्या पक्ष्यांकडून मरण आलें तरी पतकरलें. तें आपल्या तुच्छ समजल्या जाणाऱ्या जीवनास अगदीं कंटाळलें होतें.

मनांत विचार येतांच त्यानें त्या पक्ष्यांच्या भोंवती आकाशांतून घिरट्या घातल्या आणि ते जेथें पोहोत होते तेथें पाण्यांत उतरलें. अन्यमनस्कपणें तें पोहोत पोहोत त्यांच्या जवळ गेलें. मान खालीं वांकविली आणि म्हणालें–"मारा मला."

मान खालीं घालतांच त्याला आपलें प्रतिबिंब दिसलें, आणि त्या सुंदर पक्ष्यां-प्रमाणेंच आपण आहोंत हें पाहून त्याला फार आनंद झाला. तोहि एक राजहंसच होता.

ह्या उदास आणि निराश राजहंसाजवळ ते राजहंस आले. त्यांनीं प्रेमानें आपली चोंच त्याच्या पाठीवरून फिरविली. ह्या मायेच्या ओलाव्यानें त्याचें उर भरून आलें, आपण आपल्या जातीच्या पक्ष्यांत आलों असें वाटून त्याला हायसें वाटलें.

नव्या चिमुकल्या राजहंसाला पाहून मुलें धांवतच तेथें आलीं आणि त्या गोजिरवाण्या राजहंसाचें कौतुक करूं लागलीं. त्यांनीं त्याच्यासाठीं दाणे पाण्यांत टाकले.

अशा तऱ्हेनें वेड्या कुरूप पिल्लाचे त्रासाचे दिवस संपून सुखाचे दिवस आले.





महावीर जीतवर्मा

पूर्व काळची गोष्ट आहे. कलिंग आणि वंग देशाच्या सीमेवर एक किल्ला होता. त्याच्या चारी बाजूंनीं तट होता. किल्ल्याच्या भिंतीला बुरूज होते. आंत मोठा महाल होता. ह्या किल्ल्यांत एक व्यक्ति राहात असे. त्याचें नांव जीतवर्मा असें होतें. तो थोडासा चक्रम प्राणी होता. तो आपल्याला महावीर समजत असे. तो म्हणे–"आम्हांला नुसतें पाहूनच पाहाणारा घाबरून जातो, मग आम-च्यावर हल्ला करावयास कोण येणार! प्रत्यक्ष अर्जुन जरी कर्णाला मदतीला घेऊन आला तरी मी एकटा त्या दोघांना पुरून उरेन."

शेजाऱ्यांच्या समोर जेव्हां तो बढाया मारीत असे तेव्हां ते त्याला अगदीं हरभऱ्याच्या झाडावर चढवीत आणि पाठी-मागें त्याची चेष्टा करीत. आपलें शौर्य दाख-विण्यासाठीं एखाद्या जमीनदाराची कोंबडी चोरून नेई तर कधीं एकादी बकरी पळवून नेई. जमीनदार ह्या साऱ्या गोष्टीकडे काना-डोळा करीत. पण कधीं मोठी चोरी करण्याचा तो प्रयत्न करूं लागे तर त्याला आपल्या नोकरांच्याकडून चांगलें पिटून काढीत. एकदां असाच मार खाऊन आल्यावर जीत वर्मा ऐटीनें सांगू लागला–" भित्रे भागूबाई. एवढे जमीनदार पण ताकद कुठें आहे पुढें येऊन लढण्याची. आपल्या नोकरांना पाठवून देतात. असल्या हलक्या लोकांशीं कोण लढतो."

कधीं कधीं तो दरोडाहि घालीत असे आणि मार खाऊन आला म्हणजे बायको बसत असे मलमपट्टी करीत. तिला आपल्या पतीच्या योग्यतेची कल्पना होती. पण



काय करते बिचारी. कसें तरी सावरून घेणें तिला भाग होतें. त्याचा उत्साह भंग न करण्यासाठीं ती म्हणें—" तुमच्या पाठी-वरच घाव बसले आहेत. कोणी बहादुर लढायला आला असता तर त्यानें पुढें वार केले असते."

मग तो तिच्या समोर मिशावर ताव देऊन म्हणें—" पुढें येण्याची कोणाची छाती असेल तर ना!"

एकदां त्याच्या पाहारेकऱ्यानें धावऱ्या धावऱ्या येऊन सांगितलें कीं त्यांच्या किल्या-वर हला करण्यासाठीं एक मोठी सेना येत आहे. त्यांत हत्ती, घोडे, रथ, पायदळ सर्व आहे.

जीतवर्मानें बुरुजावर जाऊन पाहिलें म्हणाला—" हें कलिंगाचें सैन्य आहे. माझीं शस्त्रें सज्ज करून घेऊन या. मी एकटा ह्या सैन्याशीं लढणार आहें. ह्या कलिंग राजाला आपला मांडलीक करीन तरच नांवाचा जीतवर्मा."

ह्यावर अर्थातच नोकरांचा विश्वास बसला नाहीं. कारण कलिंगाचें सैन्य जवळ जवळ वीस हजार होतें.

पाहतां पाहतां सैन्य किल्ल्याच्या जवळ आलें आणि एका फर्लांगाच्या अंतरावर तंबू ठोकून बसलें. सैन्याची व्यवस्था करून सेनापति एका घोड्यावर स्वार झाला. बरोबर कांहीं सैनिकांना घेतलें व किल्ल्याजवळ आला. तटावर कांहीं लोक उभे असलेले पाहून वर मान करून त्यानें विचारलें कीं ह्या किल्ल्यांत कोण वीर पुरुष राहात आहे?

"कोण म्हणजे! मी जीतवर्मा येथें राहातों आहे." जीतवर्मानें मोठ्या ऐटींत सांगितलें.

"ठीक! मुकाट्यानें आपला किल्ला आमच्या ताब्यांत दे. नाहीं तर आम्ही किल्ल्यावर हला चढवूं आणि तुझ्यासकट किल्ल्याला जमीनदोस्त करून टाकूं. आम्हांला वंग देशावर स्वारी करावयाची आहे. म्हणून हा किल्ला आम्हांला पाहिजे आहे." सेनापतीनें अधिकार वाणीनें सांगितलें.

"ओहो! बरीच आहे तुझ्या राजाची मजल. काय समजला आहेस तूं! तुला व तुझ्या सैन्याला आतां यमसदनास पाठवितों." असें म्हणत त्यानें एक बाण सेनापतीवर सोडला. पण नेम चुकला.

सेनापतीचा इशारा झाला. एक तुकडी पुढें आली आणि किल्ल्यावर बाण सोडूं लागली. जीतवर्मानेंहि आवेशांत येऊन बाण वृष्टि करण्यास सुरवात केली. अर्धापाऊण तासपर्यंत मोठ्या धडाक्याचें युद्ध झालें. पण गंमत अशी कीं कोणाचेहि बाण कोणाला लागले नाहींत. संध्याकाळ झाली म्हणून कलिंगाचें सैन्य आपल्या डेऱ्यांत निघून गेलें.

"मित्रे! हटले मागें. म्हणे, वंग देशा-वर स्वारी करणार आहोत. बरें झालें माझ्या पराक्रमाची त्यांना कल्पना तरी आली." जीतवर्मा म्हणाला.

कलिंगाच्या सैन्यानें किल्ल्याच्या समोरच डेरा दिला होता. त्यांतील रोज एक एक



तुकडी सकाळ संध्याकाळ येऊन अर्धा तास पर्यंत किल्ल्याच्या भिंतीवर बाण वृष्टि करून निघून जात असे. जीतवर्मा मात्र आपली सगळी शक्ति एकवटून युद्ध करीत असे.

अशा तऱ्हेनें सुमारें दहा दिवस गेले. अकराव्या दिवशीं सेनापति घोड्यावर स्वार होऊन किल्ल्याजवळ आला आणि जीत-वर्माला म्हणाला—" हे वीर, आम्ही युद्धांत हारलों आहोंत. आतां कांहींतरी तडजोड करण्यासाठीं मी आलों आहें. तर किल्ल्याचें दार उघड."

"ही गोष्ट पहिल्यानेंच कां नाहीं सुचली. बिनाकारण आपल्या दोन्हीं सैन्यांना त्रास पडला कीं नाहीं!" असें म्हणत त्यानें किल्ल्याचें दार उघडून सेनापतीस आंत येण्यास सांगितलें.

"तुमचा कलिंग राजा आमचा मांडलीक म्हणून आम्हांला खंडणी देण्यास तयार आहे का!" जीतवर्मानें विचारलें.

"प्रथम आपण असें लिहून द्या कीं आमचें अर्धें सैन्य युद्धांत मेलें आणि अर्धें आपल्या कडे कैदी झालें." सेनापतीनें सांगितलें.

जीतवर्मानें मोठ्या अभिमानानें लिहून दिलें. तो कागद घेऊन सेनापति वंगराजाकडे गेला. या वंग सेनापतीच्या मनांतून कलिंग देश जिंकावयाचा होता. म्हणून राजाला प्रोत्साहन देण्यासाठीं त्यानें हें युद्धाचें नाटक केलें. जीतवर्माकडून कलिंगाची हार लिहून घेऊन तें पत्र वंग राजाला नेऊन दिलें.

पुढें कांहीं दिवसांनीं वंग राजानें सैन्य जमवून कलिंगावर स्वारी केली व त्याला जिंकलें.

ही खरी गोष्ट घरेच वर्षे कोणाला समजलीच नाहीं. खुद्द जीतवर्माला सुद्धां हें नाटक समजलें नाहीं. त्यामुळें सीमा प्रांतांतील लोक असेंच समजत कीं कलिंग देशाचा हल्ला एकट्या जीतवर्मानें परतविला. फार पराक्रमी होता तो राजा.

या मुळें जीतवर्माला तर स्वर्गच मिळाल्या प्रमाणें वाटलें. आपल्या पराक्रमाच्या बढाया मारायला त्याला आतां छानच संधि मिळाली.

हें युद्ध कोणीहि प्रत्यक्ष पाहिलें नसल्या मुळें कोणीहि कांहींहि म्हणालें तरी लोक त्यावर विश्वास करीत.





पूर्वी कधीं तेनाली गांवीं रामकृष्ण नांवाचा एक मुलगा रहात असे. तो शाळेंत जात नसे, मुलांच्या उनाडक्या करी.



एकदां त्याच्या वडिलांचे एक मित्र त्याला फार रागावले, म्हणाले-"तुला लाज नाहीं वाटत लहान मुलांबरोबर खेळायला!"



रामकृष्ण म्हणाला-"तुमच्यासारखीं मोठीं माणसें खेळायला येत नाहींत. मी काय करूं!" ते म्हणाले-"बरें जा, वडील वाट पहात आहेत तुझी."



रामकृष्ण म्हणाला-"पण मी जेवण खाऊन निघालों आहें!" ते म्हणाले-"म्हणून नव्हें! तूं शाळेंत गेला आहेस की आणखी कुठें, म्हणून."



त्या मित्रानें त्याची समजूत घालण्याचा यत्न केला. पण "थोडा वेळ देखील खेळूं देत नाहींत!" पुटपुटत रामकृष्ण निघून गेला.



त्या मुलाची हजरजबाबी पाहून एक मित्र दोघी त्याला म्हणाला-"थोडा वेळ खेळ बंद करून जरा इकडे ये पाहूं!"

“तुम्ही या माझ्या चालविण्यापेक्षा जप का नाही करीत ?” रामकृष्ण





“चरे माझ्याबरोबर कालीच्या देवळात चल.” “बाळ, तुझे नाव काय ?” गोस्वामीने विचारले. रामकृष्ण– “माझे नाव रामकृष्ण, वडिलांचे नाव रामप्पा, गोत्र कौंडिण्य.” “मी तुला एक मंत्र सांगतो, तू त्याचा जप केलास तर काली तुला……” “जो मी मागेन तो वर देईल ?” रामकृष्णाने विचारले. “मग, तुला



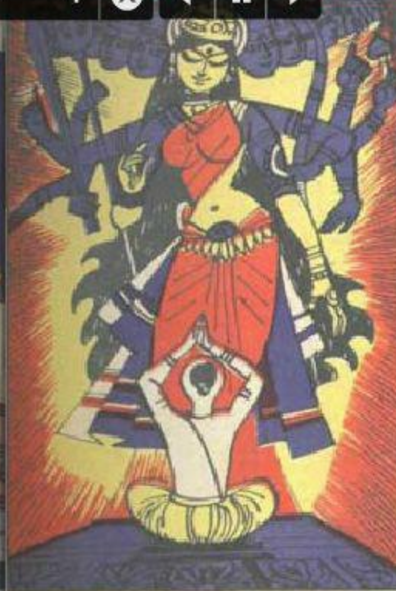


काय वाटेल ते माग. तुला भीति कसली ?” योगी म्हणाला. “देवीजवळ विद्याच मागावी, म्हणतो.” रामकृष्ण म्हणाला. गोस्वामीने रामकृष्णाच्या कानात मंत्र सांगून म्हटले–“श्रद्धा-भक्ती पूर्वक जप केलास तर तुझी इच्छा पूर्ण होईल.” “विद्येचे दान करावे ! विद्यादानास तू पात्र दिसलास, म्हणून केले. तू ते





विद्यादान चालू ठेव !” असा आशीर्वाद देऊन योगी निघून गेला.



नंतर रामकृष्णाने मंत्राचा भक्तीपूर्वक जप केला. कालीदेवी, जिला सहस्र मुखे व आठ हात आहेत, प्रसन्न झाली.



देवीला प्रत्यक्ष समोर पाहून साष्टांग नमस्कार करणे तर दूरच रामकृष्ण जोराने हसला. देवी रागावली. लगेच कान धरून तो म्हणाला–



“चुकलो. आम्हाला एक डोके आहे. पडसे झाले तर दोन हातांनी आवरणे कठीण होते. आणि……



तुला तर एक हजार मुखे आहेत. पण हात आठच आहेत. तुला पडसे झाले तर !” देवीचा राग उतरला. ती हसली.



“या भांड्यातले दूध प्यालास तर तुला विद्येचा लाभ होईल. दही प्यालास तर संपदा मिळेल. जे पाहिजे ते घे !”


"देवी ! मी एक मूर्ख माणूस आहें. काय मागावें कळत नाहीं मला. म्हणून दोन्ही भांडीं दिलीस तर..." म्हणत.


त्यानें देवीच्या हातांतली दोन्ही भांडीं घेतलीं आणि एकदम दूध दही पिऊन टाकले. देवीनें शाप दिला–"तूं विकट कवि होशील !"


रामकृष्णानें निवेदन केलें–"तूं माझी माउली, मी तुझा तान्हा. चूक करणें माझें काम आणि माफ करणें तुझं !"


देवीला आनंद झाला. तिनें आशीर्वाद दिला– "विकटकवि म्हणून तुला राजदरबारीं मान मिळेल व तुझी कीर्ति वाढेल."

सोन्याचा आंबा



तेनाली रामकृष्ण घोकून तरी परत येत होता. वाटेत रामू भेटला. त्याला त्यानें विचारलें— "अमरकोश घोकून पिणें चाललें आहे, वाटतें."


रामूला राग आला. म्हणाला–"कळलें, तुमचें ज्ञान पाणी भरतें आहे तें. दाखवूं म्हणून ! ऐक पाहिजे तर !"


"नको बाबा ! त्या ताडपत्रांचें ओझें डोक्यावर घेऊन ओरडत बसलास तर ब्याडू जिरून जाईल व पुन्हा भूक लागेल." रामकृष्ण म्हणाला.


"उद्यां महाराज मला सोन्याचा आंबा देणार आहेत. आहे का माहीत कां तें ! जा मी नाहीं सांगणार तें." रामू म्हणाला.


रस्त्यावर शंभू शास्त्र्यांनी विचारलें–"कविवर ! पोट मोठें व्हायला उपाय सांगा !" "नको, पोट वाढलें तर उठा नाहीं व्हायचें !"


"उद्यां महाराज कृष्णदेवराय ब्राह्मणांना सोन्याचा आंबा दान करणार आहेत. म्हणून कपडे ठाक ठीक असले पाहिजेत.



अल्लसानी पेद्दना कृष्णदेवरायांच्या दरबारांतले मोठे कवि होते. रामकृष्णनें त्यांना जाऊन विचारलें, खरेंच का महाराज सोन्याचा आंबा देणार आहेत? ते म्हणाले-"उद्यां महाराजांच्या मातोश्रींचें श्राद्ध आहे. त्यांना आंबे आवडत. म्हणून श्राद्धाच्या वेळीं ब्राह्मणांना सोन्याचे आंबे महाराज दान करणार आहेत."



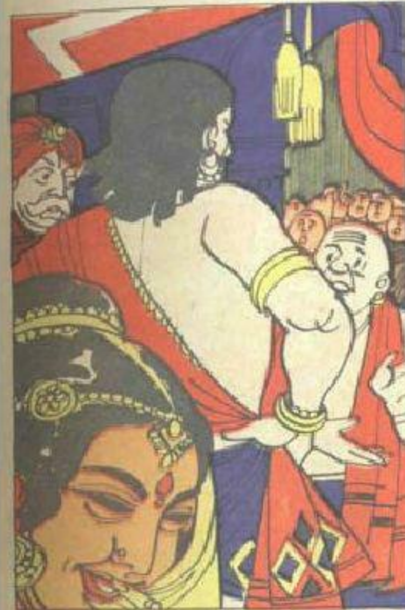
त्यावेळीं तेथें राजगुरु ताताचार्य उभे होते. ते म्हणाले-"रामकृष्ण, या वेडेपणाला आळा बसेल असें कांहीं तरी कर बुवा!"



दुसऱ्या दिवशीं किल्ल्याच्या मुख्य द्वारावर ब्राह्मणांची एक गर्दी झाली होती. रामकृष्ण प्रत्येकाला सांगत होता-"सोन्याचा आंबा दान म्हणून घेण्यापूर्वी कमरेला डाग देण्याचें ठरलें आहे. जो जितक्या वेळां डाग लावून घ्यायला तयार होईल त्याला तितके आंबे मिळतील."



ब्राह्मण रांगेंत उभे राहून सोन्याचे आंबे कृष्णदेवरायांच्या हातून घेत होते व त्यांना आशीर्वाद देत होते. गुळसद रामू सुद्धां आला आंबा घ्यायला. तो पुढच्या लोकांना मागें सारीत पुढें जात म्हणाला- "मला तीन आंबे. मी तीनदां डाग लावून घेतला आहे."





कृष्णदेवरायांनीं विचारलें-"डाग लावून घेतले आहेत! कोणाकडून?" तेथें आलेले सर्व ब्राह्मण ओरडून म्हणाले-"रामकृष्णाकडून!"



कृष्णदेवरायांना फार राग आला. त्यांनीं शिपायाला आज्ञा दिली-"जा रामकृष्णाला पकडून दरबारांत ताबडतोब हजर कर!"

"परम भट्टारक, राजमार्तंड श्रीमन्महाराजाधिराज कृष्णदेवराय की जय!" असा जयघोष करीत रामकृष्णानें दरबारांत प्रवेश केला.



महाराजांनीं रामाच्या भरांत विचारलें-"राम-कृष्णा, हा काय खेळ मांडोला आरंभला आहेस! ब्राह्मणांना जळत्या कोलिताचे डाग!"



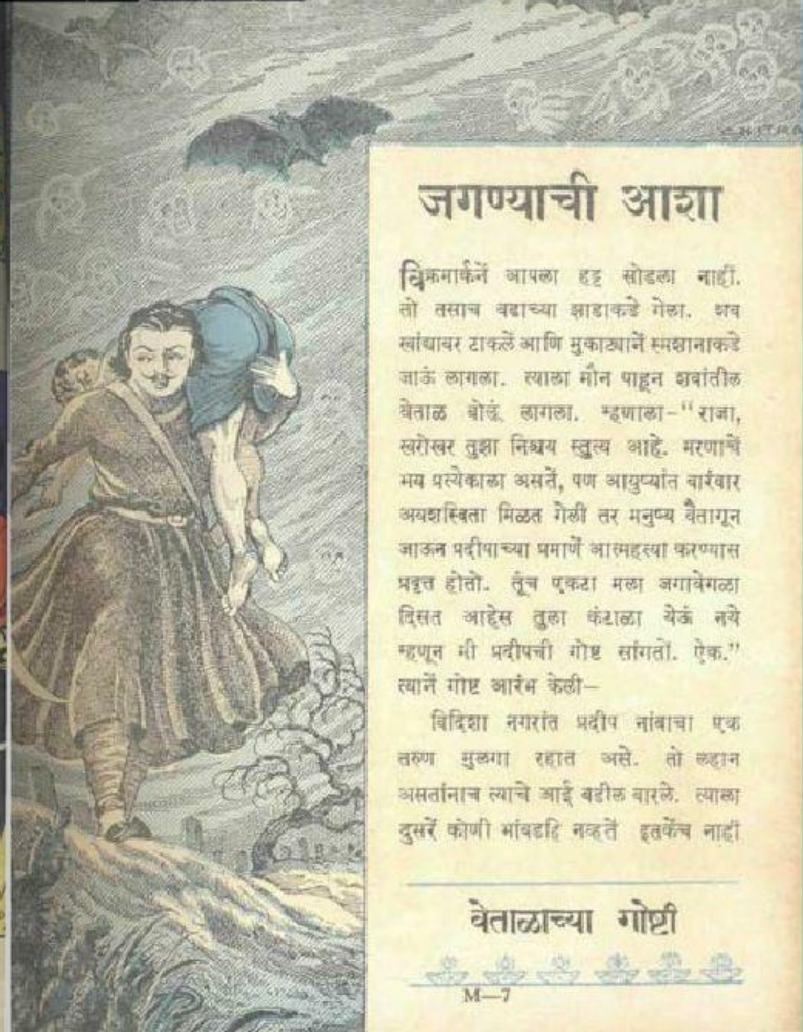
रामकृष्ण शांतपणानें म्हणाला-"माझ्या आईला मरतेवेळीं कमरेचें दुखणें होतें. ती खूप रडली पण कोणी डाग दिला नाहीं."



"आजच तिचें श्राद्ध आहे. तिच्या आत्म्याला शांति मिळावी म्हणून ब्राह्मणांच्या कमरेला डाग देत आहें." रामकृष्ण म्हणाला.



शाहाण्या कृष्णदेवरायाला रामकृष्णाची युक्ति कळली व त्यानें स्वतः खर्च न करण्याचें मनाशीं ठरवून रामकृष्णाला मोठें बक्षिस दिलें.



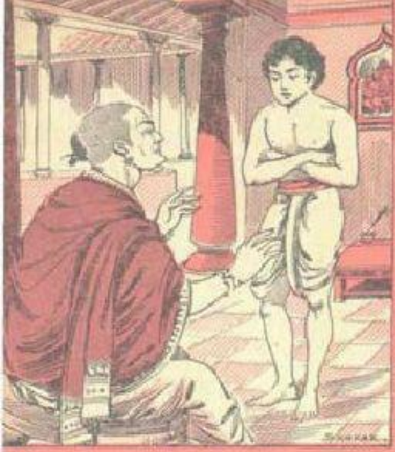
जगण्याची आशा

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो तसाच वडाच्या झाडाकडे गेला. शव खांद्यावर टाकलें आणि मुकाट्यानें स्मशानाकडे जाऊं लागला. त्याला मौन पाहून शवांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला-"राजा, खरोखर तुझा निश्चय स्तुत्य आहे. मरणाचें भय प्रत्येकाला असतें, पण आयुष्यांत वारंवार अयशस्विता मिळत गेली तर मनुष्य वैतागून जाऊन प्रदीपाच्या प्रमाणें आत्महत्या करण्यास प्रवृत्त होतो. तूंच एकदा मला जगावेगळा दिसत आहेस तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी प्रदीपची गोष्ट सांगतों. ऐक." त्यानें गोष्ट आरंभ केली–

विदिशा नगरांत प्रदीप नांवाचा एक तरुण मुलगा रहात असे. तो लहान असतांनाच त्याचे आई वडील वारले. त्याला दुसरें कोणी भांवडहि नव्हतें इतकेंच नाहीं

वेताळाच्या गोष्टी





तर त्याला जवळचे असे कोणीहि नातलग पण नव्हते. तो लहानपणापासूनच अनाथ झाला होता.

त्याच्या शेजारींच एक ब्राह्मण शिक्षक राहात असे. त्यानें ह्या मुलाला आपल्या घरीं ठेवून घेतलें. तो आपल्या शिष्यांबरोबर ह्याला थोडेंसें शिकवीत असे आणि ह्याच्या-कडून खूप काम करून घेत असे.

प्रदीप साधारण पंधरा सोळा वर्षांचा झाला तेव्हां तो ब्राह्मण त्याला म्हणाला— "तुला जेवढें शिकवणें शक्य होतें तेवढें शिकवलें. आतां तूं मोठा झाला आहेस. कोठें तरी जाऊन कांहीं तरी कामधंदा करून रहा." असें सांगून त्याला पाठवून दिलें.

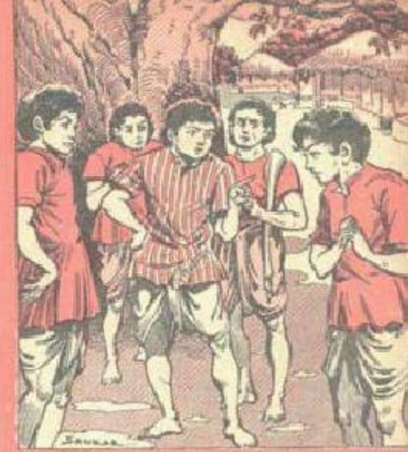
प्रदीपला ओलावा, ओढावा कोठेंच कांहीं नसल्यामुळें तो अगदींच उघडा पडला. तो गांवोगांव हिंडूं लागला. प्रत्येक गांवाहून जात असतां तो विचार करीत असे कीं पुढच्या गांवांत गेल्यावर मला कोणी तरी काम देईल व मी तेथें राहून लोकांप्रमाणें तेथील परस्परांच्या सुखदुःखांत सह भागी होऊन दिवस घालवीन. पण प्रत्येक गांवांत त्याची निराशा झाली. त्याला कोठेंच कोणी विचारलें नाहीं. तो गांवांत थोडीशी भिक्षा मागे. संध्याकाळीं कोठें तरी बसून चार घास खाई रात्रभर एकाद्या झाडाखालीं निजे आणि सकाळीं उठून दुसऱ्या गांवीं जाण्यासाठीं निघे.

ह्याप्रमाणें तो पांच सहा वर्षें भटकतच राहिला. त्याला कष्टाशिवाय दुसरी कसलीच कल्पना नव्हती. पण दुसऱ्या लोकांचे आपसांतील प्रेमभाव, भ्रातृभाव पाहून त्याला वाटे कीं आपलेपणानें एकमेकांच्या सुख-दुःखांत भागीदार होण्यांत जो संतोष आहे, जें सुख आहे तें अमोल आहे. पण दुर्दैवानें तेंच त्याच्या नशिबीं नव्हतें. त्याला कोणींच आपलेपणानें जवळ केलें नाहीं. मोठ्या घरांत राहाणें उंची उंची वस्त्राभूषणें घालणें स्वादिष्ट रुचकर खाणें ह्या गोष्टींत त्याला महत्व वाटत नव्हतें. कारण खाण्यास कोंडा आणि निजण्यास धोंडा नेहमीच सुखावह असतो हें त्याला स्वानुभवावरून कळून चुकलें होतें.

चार चौघांना एकत्र बसून हंसतां खेळ-तांना किंवा सुखदुःखांत भाग घेतांना पाहून त्याला त्यांचा हेवा वाटे. 'हाय रे देवा! आपल्याला एखादाहि मित्र मिळूं नये ना?' म्हणून तो दुःखी होई. हळूं हळूं त्याला आपल्या जीवनाचा कंटाळा येऊं लागला. वीट आला. मनांत वैराग्याच्या भावना घोळूं लागल्या. 'छे! मी जगांत असून मेल्या-सारखाच आहे. मग आत्महत्या करून घेतली तर काय वाईट.' अशा प्रकारें आत्महत्येचे विचार त्याच्या मनांत डोकावूं लागले.

तो जेव्हां फार तीव्रतेनें आत्महत्येकडे प्रवृत्त होई तेव्हां मध्येंच त्याला मनांत आशा वाटे कीं केव्हां ना केव्हां तरी आपल्याला एखादा मित्र भेटेल, अगदीं जीवश्चकंठश्च मित्र व त्यावेळची त्याची आत्महत्या टळे.

मित्र मिळविण्यासाठीं तो अनोळखी माणसाशीं बोलावयास जाई. त्यांच्या चाल-



लेल्या गप्पांत भाग घेण्याची इच्छा करी. परंतु ह्याला पाहतांच ते आपलें हंसणें खेळणें थांबवून त्याच्याकडे नुसते पाहात राहात. आपल्या गप्पा थांबवीत आणि चुप बसत.

असें कांहीं दिवस गेल्यावर त्याची उरली सुरली आशा सुद्धां मिटली. प्राणत्याग हा एकच उपाय त्याच्या डोळ्यासमोर होता. अशा मनःस्थितींत तो विरुपा नगराच्या दिशेला जात असतां त्याला वाटेंत एक नदी लागली. तींत उडी घेऊन जीव देण्याचा त्यानें निश्चय केला. त्याला चांगलें पोहोतां येत होतें. म्हणून तो जरा कचरूं लागला.



पण हात पाय थकल्यावर तरी आपलें काम होईल म्हणून तो पाण्यांत उडी मारण्यास सिद्ध झाला.

प्रदीपनें उडी मारण्या पूर्वी एकदां नदीच्या विशाल पात्राकडे पाहिलें. तेव्हां त्याला एक मुलगा पाण्यांत बुडत असल्या-सारखें दिसलें. त्याला बहुतेक पोहोतां येत नसेल असें वाटून त्यानें पाण्यांत उडी घेतली.

झपाट्यानें हात मारीत प्रदीप त्या मुलाच्या जवळ गेला. त्याला पाहतांच त्या मुलानें झडप घालूनच प्रदीपला पकडलें आणि लगेच देहभान विसरून बेशुद्ध झाला.

त्यानें प्रदीपचा गळाच पकडला असल्यामुळें त्याला पोहोणें अगदीं कठिण जात होतें. किनारा कांहीं फार दूर नव्हता तरी पण किनाऱ्यावर येईपर्यंत प्रदीप फार थकून गेला, इतका की किनाऱ्याजवळ कांहीं लोक पाण्यांत शिरले व त्याला धकडून किनाऱ्यावर ओढला.

त्या लोकांनीं बुडणाऱ्या मुलाला ओळखलें. 'धाकटे सरकार' म्हणून त्याला शुद्धीवर आणून घरीं नेण्याच्या प्रयत्नाला लागले. प्रदीप विचारा अर्धमेला शक्तिहीन होऊन तसाच किनाऱ्यावर पडला होता. कोण विचारणार बिचाऱ्याला.

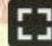
थोड्या वेळानें जरा तकवा आल्यावर तो तसाच ओल्या कपड्यानेंच विरुपा नगरीं गेला. कांहीं वेळ रस्त्यां–गल्ल्यांतून भटकला. त्याला कोठें घासभर अन्न मिळालें नाहीं की एक तुकडा भाकरी मिळाली नाहीं. आधींच दमलेला संध्याकाळच्या सुमारास गांवांतील अंबाबाईच्या देवळांत येऊन भिंतीला टेकून बसला आणि जाणाऱ्या येणाऱ्यांचें निरीक्षण करूं लागला.

इतक्यांत तेथें एक धनी कुटुंब पूजेसाठीं आलें. त्यांच्या बरोबर त्यांची एक पोडशा कन्या व तिचीं दोन लहान भावंडें होतीं. त्या शिवाय दोनचार नोकर बरोबर होते. त्यांच्या हातांत पूजेची सामग्री होती.

हळ्याजम्यासह आलेल्या गिऱ्हाईकाला पाहून पुजारी उपरणें सावरीत तोंडानें मंत्र पुटपुटत लगबगीनें पुढें सरसावला. तेवढ्यांत एका नोकरानें प्रदीपला पाहिलें व मालकाला म्हणाला–"धाकट्या धन्याला ज्यानें पाण्यांतून काढलें तसा दिसतो आहे बाहेर देवडीशीं बसलेला माणूस."

मालक थोड्या मोठ्या मनाचा होता. तो त्या नोकराबरोबर बाहेर गेला. प्रदीपला पाहिलें व त्याची सर्व चौकशी केली. हा क्षण प्रदीपला जीवनांतील अनमोल वाटला. आजपर्यंत इतक्या आपुलकीनें त्याच्याशीं कोणींच बोललें नव्हतें. त्याच्या बोलण्या-वरून मालकाला समजलें कीं ह्याच माणसानें आपल्या मुलाचे प्राण वांचविले आहेत. त्याला फार आनंद झाला. म्हणाला–शुद्धीवर आल्यापासून आमचा मुलगा सारखा विचारतो आहे की कोठें आहेत मला वांचविणारे. त्यांच्याकडे कोणी लक्ष दिलें नाहीं. मग काय ते नदींत वाहून तर गेले नाहींत! आपण भेटलांत फार बरें झालें. अंबाबाईच्या कृपेनेंच ही गांठ पडली.











चला, आम्ही पुजेसाठीं आलों आहोत. तुम्हीं सुद्धां आमच्या बरोबर चला.

प्रदीपला इतक्या आपुलकीच्या वर्षावानें गदगदून आलें. आपले आनंदाश्रू लपवीत तो मुकाट्यानें त्यांच्या मागोमाग देवळांत गेला व देवीचें दर्शन घेतलें.

ते गृहस्थ प्रदीपला घेऊन घरीं आले. कांहीं दिवस आपल्या जवळ ठेवून घेऊन त्याचे गुण पाहिले. कुलशीलाची चौकशी केली व योग्य वर आहे असें जाणून आपल्या मुलीचें त्याच्याशीं लग्न लावून दिलें. अशा तऱ्हेनें इतक्या काळानंतर प्रदीपचें स्वप्न खरें झालें.

इतकी गोष्ट सांगून वेताळ राजाला म्हणाला—"राजा, आत्महत्येला प्रवृत्त झालेला प्रदीप त्या मुलाचे प्राण वांचविल्या नंतर कां बदलला. कोणत्या विचारानें त्याला पुन्हां जीवनाचें आकर्षण वाटूं लागलें ! जर माहीत असून सुद्धां तूं उत्तर दिलें नाहींस तर परिणाम म्हणजे तुझें डोकें तुटून तुझ्या पायाशीं पडेल."

विक्रमार्क म्हणाला—"परोपकारानेंच समाजांत भ्रातृभाव उत्पन्न होतो आणि वाढीस लागतो. प्रदीपला अजूनपर्यंत दुसऱ्याची मदत करण्यास संधि न मिळाल्यामुळें त्याची विचारशक्ति थकून गेली होती. त्यामुळें त्याला चहूंकडे निराशा दिसत होती. परंतु एकाचे प्राण वांचवून परोपकार साधल्यानें त्याच्या कल्पनाशक्तीला पुन्हां चालना मिळाली. त्यामुळें पुन्हां त्याच्या आशेला अंकूर फुटला आणि त्याला सुखाचा लाभ झाला."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ शवासह अदृश्य झाला आणि पुन्हां पूर्ववत आपल्या वडाच्या झाडावर जाऊन बसला. (कल्पित)



आपल्या महाराष्ट्रांत पथरी गांवीं आनंदराव शिंदे नांवाचा एक शेतकरी राहात होता. तो सर्व प्रकारें सुखी होता. परंतु अपत्य नसल्यामुळें त्याला फार वाईट वाटत असे. त्यानें पुष्कळ नवस केले, दानधर्म नेमधर्म केले, तीर्थयात्रा केल्या तरी त्याची इच्छा पूर्ण झाली नाहीं.

एकदां त्यांच्या गांवांत एक साधू आला. शिंद्यांनीं त्याच्यासमोर आपला दुखडा गाइला. तो ऐकून साधू म्हणाला—"तुम्ही कोल्हापुरच्या अंबाबाईची आराधना करा तुमची इच्छा पूर्ण होईल. तेव्हां पासून नवराबायको दोघं कोल्हापुरास जाऊन राहिलीं आणि एक वर्षभर मनोभावें देवी अंबाबाईची आराधना केली. अंबाबाई प्रसन्न झाली. आनंदरावांच्या स्वप्नांत येऊन देवी म्हणाली—"मी तुमच्यावर प्रसन्न झालें आहें, म्हणून मीच तुमच्या घरीं जन्म घेऊन येणार आहें."

आनंदरावांच्या बायकोलाहि त्याच वेळीं स्वप्न पडलें कीं एका स्त्रीनें तिच्या हातांत एक अर्भक देऊन त्याच्या कपाळीं टिळा लावून ती अदृश्य झाली.

त्यानंतर तीं दोघं आपल्या गांवीं निघून गेलीं. योग्य वेळीं आनंदरावांची बायको प्रसुत होऊन इ. स. १७३५ मध्यें कन्यारत्न झालें. तिचें नांव त्यांनीं अहिल्याबाई असें ठेविलें. तिच्या कुंडलींत राजयोग होता.

अहिल्याबाईचें बाल्यपण फार सुखासमाधानांत गेलें. ती रामायण महाभारतांतील गोष्टी मोठ्या प्रेमानें वाचीत असे. ती तशी फार सुंदर नव्हती तरी तिच्या चेहेऱ्यावर एक प्रकारचें तेज होतें.

सौ. गंगादेवी आपटे



ती नऊ वर्षांची होतांच आनंदरावांना तिच्या लग्नाची काळजी लागली. कुंडलींत राजयोग होता. परंतु मुलीजोगा एकहि वर त्यांना आढळला नाहीं. शेवटीं दैवावर भरंवसा ठेवून ते निश्चिंत झाले.

कांहीं दिस गेले. रघुनाथराव पेशवे मल्हारराव होळकर वगैरे सरदार उत्तरेकडे विजय मिळवून परत येत होते. त्यांनीं वाटेंत पथरी गांवीं मुक्काम केला. महाराष्ट्रांत वीर पुरुषांचें दैवत म्हणजे मारुती. आनंदरावांच्या घरासमोर असेंच एक मोठें मारुतीचें देऊळ होतें. मल्हारराव, पेशवे वगैरे मंडळी त्या देवळांत दर्शनासाठीं आलीं. त्याच वेळीं अहिल्याबाईहि दर्शनास आली होती. तिला पाहतांच सर्वांचें चित्त तिच्याकडे वेधलें गेलें. तिचा थोरपणा तिच्या चेहेऱ्यावर उमटत होता. मल्हाररावानें तिच्याविषयीं चौकशी केली. तेव्हां तिच्याबरोबर असलेल्या भट-जींनीं सर्व माहिती देऊन तिच्या कुंडलीची माहितीपण दिली. मल्हाररावांनीं तिला आपली सून करून घेण्याचें ठरविलें. त्यांनीं शिंद्यांशीं बोलणीं केलीं आणि पुढील महिन्यांत खंडेराव व अहिल्याबाईचें मोठ्या थाटांत लग्न झालें.

अहिल्याबाई नव्यानेंच राजमहालांत आली होती तरी ती कांहीं भांबावली नाहीं. तिचा सासरा तापट होता. सासू राजसी प्रकृतीची होती. तरी अहल्याबाई दोघांशींहि तोल संभाळून वागत असे. तिनें कधीं आपला अधिकार कोणावर दाखविला नाहीं किंवा उगाच नसत्या मोठेपणाच्या भानगडींत पडली नाहीं. तिच्या अशा सात्विक वागणूकीनें ती सर्वांची प्रिय आणि आदरणीय झाली.

तिच्या अंगांतील उत्तम गुण ओळखून मल्हाररावांनीं तिला राज्यकारभाराचें सुद्धां शिक्षण दिलें. त्यानंतर जेव्हां जेव्हां ते युद्धाला किंवा अन्य कांहीं कामाला बाहेर गांवीं जात तेव्हां अहिल्याबाईवर सर्व कारभार सोंपवीत. कमी खर्चांत राज्याचीं सर्व कामें पुरीं करण्यांत तिनें आपलें कौशल्य दाखविलें.

इ. स. १७५४ मध्यें भिल्लांनीं बंड केलें त्यांचा बीमोड करण्यासाठीं खंडेराव सैन्य घेऊन गेला. भिल्लांशीं त्याचें युद्ध झालें त्यांत तो मारला गेला. त्यावेळीं अहिल्या-बाईचें वय अवघें वीस वर्षांचें होतें. तिला मालेराव नांवाचा मुलगा आणि मच्छाबाई नांवाची मुलगी अशी दोन अपत्यें होतीं.

पतीच्या मरणानंतर अहिल्याबाई सती जाण्यास निघाली. परंतु मल्हाररावांनीं तिला सती जाऊं दिलें नाहीं. ते म्हणाले–"तूं मला मुलासारखीच आहेस. तूं गेलीस तर हें सर्व काम कोण पाहील! तूं माझी म्हातान्याची काठी. तूंच प्रजेची संरक्षक. प्रजा मुलदुःखाचे वेळीं तुझ्याकडेच पाहाते. तूं गेल्यावर तिचा कैवारी कोण! तूं आम्हांला सोडून जाऊं नकोस." तिला सासऱ्याचें मन मोडता आलें नाहीं.

मल्हाररावांच्या मनांतून अखिल भारताचें साम्राज्य एका छत्राखालीं आणावयाचें होतें व त्या दृष्टीनें ते प्रयत्नशील होते. त्यांना आपल्या कामांत बरेंचसें यशहि मिळालें होतें. दिल्ली सुद्धां त्यांच्या हातांत आली होती. पण त्यांचें कार्य ऐन रंगांत आलें असतांच त्यांना देवाज्ञा झाली.



अहिल्याबाईने मालेराव याला राज्यावर बसविलें. परंतु त्यांत राजोचित गुणांचा अभाव होता. इतकेंच नव्हें तर तो दुष्टहि होता. प्रजेला त्याचें राज्य मुळींच नको होतें. पुढें तो नऊ महिन्यांतच वारला.

आतां गादीवर कोणाला बसवावें म्हणून सर्वांना प्रश्न पडला. परंतु अहिल्याबाईनें








स्वतःच राज्यकारभार करण्याचें ठरवून अधिकार सूत्रें आपल्या हातांत घेतली.

स्वार्थी व चतुर लोकांना वाटलें कीं एक स्त्री गादीवर बसल्यामुळें आपला बराच फायदा होईल. म्हणून त्यांनीं या गोष्टीस मान्यता दिली. परंतु अहिल्याबाई मनुष्य पारखी होती. तिनें गादीवर बसल्यावर जे लोक खरोखरच योग्य होते अशाच लोकांना अधिकाराच्या जागा दिल्या. जे लोक प्रजेचे हितचिंतक होते त्यांना मंत्र्यांच्या जागेवर नेमलें.

ही गोष्ट चतुर लोकांच्या लक्षांत येतांच ते अहिल्याबाईला हुसकावून लावण्याच्या मार्गाला लागले. त्यांनी कारस्थान करून तिला गादीवरून काढून टाकण्याचा बेत केला. गंगाधर यशवंत नांवाचा एक माणूस या सर्वांचा मार्गदर्शक होता. हा होळकरांच्याकडला पुरोहित होता.

एके दिवशीं तो अहिल्याबाईला म्हणाला—"राणी साहेब, राज्य कारभाराची सूत्रें आपण आपल्या हातांत घेतल्यानें फार मोठी जबाबदारी आपल्या डोक्यावर येऊन पडली आहे. वास्तविक अबलांचें हें काम नव्हें. म्हणून मला आपलें असें वाटतें कीं आपण आपल्या वंशांतील कोणाला तरी गादीवर



बसवावें व त्याच्या यतीनें कारभार पाहण्यासाठी मंत्री मुत्सद्यांच्या हातीं सर्व सूत्रें द्यावीत. आपलें हें काम नव्हें. हरिनामाचा जप व्रत वैकल्यें यांतच आपल्या मनाला विरंगुळा वाटेल."

"मला वाटलें पूजेअर्चेसंबंधीं कांहीं उपदेश करतां आहां. हे पहा शास्त्रीबोवा, मी एका राजाची सून, एका राजाची बायको आणि एका राजाची आई आहें. माझा त्या गोष्टींशीं जास्त संबंध आला आहे. म्हणून त्या संबंधी काय करावयाचें तें माझें मी पाहून घेईन. तुम्हांला कष्ट करण्याची गरज नाहीं. पूजे अर्चे संबंधी कांहीं असेल तर सांगा." अहिल्याबाईनें गंगाधर यशवंताला खूप खडसावून सांगितलें.

गंगाधररावाला ही गोष्ट फार बोचली. त्यानें पुण्याचे माधवराव पेशवे यांचे चुलते राघवराव यांना कळविलें कीं सध्यां आमच्यावर एक स्त्री राज्य करीत आहे. तरी आपण स्वतः येऊन अधि कार सूत्रें आपल्या हातीं घ्यावीत.

राघोबादादा जेवढा पराक्रमी होता तेवढाच लोभीहि होता. चालून आलेली संधि तो वायां कशी जाऊं देईल! त्यानें अहिल्याबाईकडे निरोप पाठविला कीं आपल्या





राज्यावर स्वारी करण्यासाठी एका बाजूनें रजपूत व दुसऱ्या बाजूनें इंग्रज टपून बसले आहेत अशा परिस्थितींत तोंड देणें अबलेला शक्य होणार नाहीं. करितां राजवंशांतील कोणासहि राज्यावर बसवून मंत्र्यांच्या हातीं राज्यसूत्रें देण्याची व्यवस्था करावी.

"आपला निरोप व मानस समजला. मी येथें डोळे उघडे ठेवूनच कारभार चालवीत आहें. तेव्हां सर्व गोष्टींची मला संपूर्ण माहिती आहे. कोणाच्या धमक्यांना भीक घालणारी मी नाहीं. आपल्या ह्या धोरणाचा कांहीं अनिष्ट परिणाम झाला तर प्रायःश्चित्त भोगण्यास तयार रहावें ही विनंती." अहिल्याबाईनें उलट उत्तर पाठविलें.

अहिल्याबाईचा निरोप कळतांच राघोबादादांचा क्रोध भडकला. एका बाईची एवढी हिम्मत ! तिचा सासरा तर आमचा एक सरदार होता. तें कांहीं नाहीं. तिला एकदां धडा दिलाच पाहिजे. त्यानें ठरविलें.

इकडे अहिल्याबाईनें षड्यंत्र कारस्थानें करणारांस पकडून कैदेंत टाकलें.

कांहीं दिवसांनीं तिनें राघोबाला पाहुणा म्हणून इंदुरांतच ठेवून घेतलें. त्यावेळीं त्यानें अहिल्याबाईचा कारभार व नीति कुशलता पाहून घेतली. त्याला धन्य वाटली. तरी पण एका बाईनें आपला दिमाख दाखवावा. हें शल्य त्याला बोचत होतें.

गंगाधर यशवंतानें राणीची क्षमा मागून आपली सोडवणूक करून घेतली आणि पुन्हां पूर्वीप्रमाणेंच पौराहित्य करूं लागला. त्यानंतर त्यानें कैदेंत असलेल्या इतर लोकांकडून सुद्धां राजनिष्ठ राहाण्याची शपथ घेवविली आणि त्यांची तुरुंगांतून सुटका करवून घेली.

हें सर्व झालें तरी राघोबाच्या मनांतील शल्य नाहींसें झालें नव्हतें. त्यानें रजपुतांना इंदूरवर चढाई करण्यासाठीं भडकविलें.

ह्या बातमीमुळें अहिल्याबाई भ्याली नाहीं. तिनेंहि सैन्याची जमवाजमव केली. शिंदे, भोंसले, गायकवाड वगैरेंनीं आपल्या फौजा तिच्या मदतीसाठीं पाठविल्या. ह्या सर्व सैन्याचें आधिपत्य तिनें तुकोजीरावांकडे सोंपविलें होतें. तो फार हुशार आणि युद्धनीतिकुशल होता. त्यानें आपल्या चातुर्यानें रजपुतांना युद्धांत हारवलें आणि मैदानांतून पळवून लावलें.

एवढें झालें तरी राघोबाची खुमखुमी कांहीं जिरली नाहीं. त्यानें तिच्याकडे पैसे मागितले. त्यानें तिला लिहिलें 'माझ्याजवळ पैसे नाहींत आणि आपला खजिना भरलेला आहे. त्यांतील थोडा पैसा इकडे पाठविल्यास आपल्या राज्यांत कोण त्याहि प्रकारची लूट भासणार नाहीं.'

अहिल्याबाईनें उलट कळविलें—"माझ्या खजिन्यांतील सर्व धन कृष्णार्पण केलेलें आहे. भगवंताच्या नांवानेंच त्याचा सद्व्यय झाला पाहिजे. अन्यथा नाहीं. तरी सुद्धां आपल्याला फारच गरज असेल तर त्यांतील थोडें द्रव्य देवाच्या नांवानें दान म्हणून आपल्याला देऊं शकतें. आणि आपण ब्राह्मण असल्या कारणानें दान घेऊं शकतां."











"ही बाई दान देणार! हं!! मला पाहिजे तेवढें मीच स्वतः जाऊन घेतों." असें म्हणून त्यानें सैन्य जमवून इंदूरनगरावर चाल केली.

अहिल्याबाईला कल्पना होतीच. तिनें आपल्या पांचशें दासींचें सैन्य तयार केलें आणि स्वतः चिलखत घालून घोड्यावर बसून तें सैन्य घेऊन राघोबाला सामोरी गेली.

राघोबाला जरा विचित्र वाटलें. त्यानें विचारलें 'सैन्य कोठें आहे?'

"आम्ही पेशव्यांचे सरदार. त्यांच्याशीं युद्ध कसें? परंतु माझ्या शरीरांत प्राण असेपर्यंत खजिन्यांतील एक कौडीहि आपल्याला घेऊं देणार नाहीं. मला मारून मग पाहिजे तर घ्या."

अहिल्याबाईच्या उत्तरानें त्याला लाज वाटली. मनांतल्या मनांत तिच्या हुशारीचें कौतुक करीत तो आल्या मार्गानें परत गेला.

अहिल्याबाई बुद्धिमान होती. युद्धांतच नव्हें, तर तिचें चातुर्य रोजच्या कारभारांतहि दिसून येत होतें. तिच्या कारकिर्दींत दिवसेदिवस राज्याची भरभराट होत गेली.

ती गादीवर बसली तेव्हां राज्यांत ठग आणि डाकूंचा फार धुमाकूळ माजला होता. त्यांचें दमन करण्यासाठीं तिनें घोषणा केली कीं जो वीर पुरुष त्यांचा बंदोबस्त करील त्याच्याशीं माझ्या मुलीचें लग्न लावून देईन. यशवंतराव नांवाच्या एका तरुण वीरानें तें काम करून दाखविलें, आणि अहिल्याबाईनें आपल्या मुलीचें-मच्छाबाईचें त्याच्याशीं लग्न लावून दिलें.

ती राज्याच्या सर्व मुख्य अधिकाऱ्यांच्या कामावर विशेष नजर ठेवीत असे. प्रजेला कोणी दुःख दिल्यास ती त्याला कधीं क्षमा करीत नसे.

एकदां बसिया नांवाच्या गांवांत एक धनी गृहस्थ वारला त्याला संतान नसल्यामुळें एवढ्या संपत्तीला कोणी वारस राहिला नाहीं. त्या स्त्रीच्या मनांतून एक मुलगा दत्तक घ्यावयाचा होता. परंतु बेवारशी संपत्ति सरकारी खजिन्यांत यावी म्हणून पाटलानें तिला अडथळा घातला. अहिल्याबाईला ही गोष्ट समजतांच तिनें गांवच्या पाटलाला चांगली तंबी दिली आणि त्या बाईच्या इच्छेप्रमाणें तिला दत्तक घेण्याचा अधिकार दिला.

एकदां आणखी एका गांवांत दोघे धनी व्यापारी निस्संतान वारले. त्या दोघांच्याहि बायका विरक्त होत्या. त्यांना







कशाचाहि मोह नसल्यानें त्यांनी आपली सर्व संपत्ति अहिल्याबाईच्या पायावर ओतली आणि स्वतः तीर्थ यात्रेस जाण्यासाठीं तयार झाल्या.

अहिल्याबाईनें त्यांना उपदेश केला. म्हणाली–"सरकारी खजिन्यांत सध्यां पैशाचा तुटवडा नाहीं. म्हणून तुम्ही आपलें हें धन सत्कार्यीं लावा. तुम्हांला पुण्यलाभ होईल आणि प्रजेचा आशीर्वाद मिळेल." तिच्या उपदेशाप्रमाणें त्या स्त्रियांनी आपल्या धनाचा उपयोग विहिरी आणि तलाव बांधण्याकडे केला. कोंठें कोठें गरीबांच्या-साठीं अन्नछत्रें सुरू केलीं आणि त्यांचे आशीर्वाद घेतले.

अहिल्याबाई साध्वी आणि साधी स्त्री होती. ती कधीं उंची वस्त्रें भूषणें घालीत नसे. आपली सारी संपत्ति शुभकार्यामध्यें व्यय करीत असे. परमेश्वरावरील श्रद्धा आणि विश्वास वाढावा म्हणून तिनें जागोजागी देवळें बांधविलीं. तिनें बांधविलेल्या देवळांत गयेला बांधविलेलें विष्णुपादालय फार प्रसिद्ध आहे.

अहिल्याबाई सत्तर वर्षें जगली. तिचें आयुष्य सुखशांतिमध्यें गेलें. परंतु तिला एका गोष्टीचें फार दुःख होई. तें म्हणजे तिची मुलगी तिच्या देखत नवऱ्याबरोबर सती गेली.

अहिल्याबाईविषयीं ज्योतिष्यांनीं जें भाकित केलें होतें तें सोळा आणे खरें झालें. ती एका शेतकऱ्याची मुलगी होती. पण राजाची राणी होऊन तिनें बरेच दिवस उत्तम तऱ्हेनें राज्य चालविलें. तिच्या सात्विक धार्मिक आचरणामुळें तिची कीर्ति अजरामर झाली.



मोहाच्या सांजोऱ्या





काशरी शहरांत मोहा नांवाचा एक प्रसिद्ध विदूषक रहात असे. एकदां त्याला सांजोऱ्या खाण्याची फार इच्छा झाली. शेजारच्या घरीं जाऊन तो कढई मागून घेऊन आला.





मोहानें सांजोऱ्या तयार करून पोट भर खाल्ल्या. रिकामी कढई कशी द्यावी म्हणून त्यानें एक सांजोरी तींत घालून शेजाऱ्याकडे कढई नेऊन दिली व म्हणाला–"आपल्या कढईला एक मूल झालें आहे."



शेजारी लोभी होता. त्यानें अशाच सांजोऱ्या पुन्हां मिळाव्या म्हणून मोहाला आपली कढई नेऊन दिली. पण कढई परत आली नाही. तेव्हां त्यानें ती परत मागितली. तेव्हां मोहा म्हणाला–"तुमची कढई मेली! जिला मुलें होतात तिला कधीं मरण हें येतेंच......!"

गोहाचा पाहुणा




गोहा एक भोजन भट्ट होता. एकदां त्याला त्याच्या ओळखीच्या माणसानें एक कोंबडी दिली. गोहानें ती भाजून आपली कृतज्ञता दर्शविण्यासाठीं त्या माणसाला त्यानें जेवायला बोलाविलें. जेवणखाण झाल्यावर त्याचा पाहुणा निघून गेला.




थोड्या वेळानें त्या पाहुण्याच्या शेजाऱ्यानें येऊन गोहाच्या दरवाज्यावर थाप दिली. गोहानें त्याला पण जेवायला वाढलें. तितक्यांत आणखी एक जण येऊन म्हणाला–

"तुम्हांला ज्या मित्रानें कोंबडी दिली त्या मित्राचा मी मित्र आहें." "असें म्हणत तो बोलीत झाला. "ओहो असें होय ! ती कोंबडी ज्या पाण्यांत शिजविली होती त्याची ही बहीण आहे !" गोहा म्हणाला.





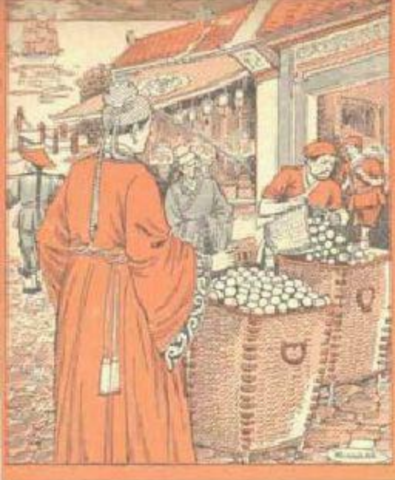
कांसवाची पाठ

चेन्शी हा सू चौ नगरांत राहात असे. नगराच्या पश्चिम द्वाराजवळ त्याचें घर होतें. सुमारें पांचशें वर्षापूर्वीची ही गोष्ट आहे. तो सर्वकला प्रवीण होता. खेळ, चित्रकला, नाट्यकला, गायन वादन वगैरे जें कांहीं तो शिकत असे त्यांत प्राविण्य मिळवीत असे. तो लहान असतां एकदां एका ज्योतिष्यानें त्याला सांगितलें की तूं मोठा श्रीमंत होशील. तेव्हांपासून त्यानें पैसा जमविणें तर राहोच असलेला पैसा सुद्धां उडवून टाकिला.

थोड्याच दिवसांत त्याची जमीन जायदाद जें कांहीं जवळपास होतें. तें सर्व संपुष्टांत आलें. या उलट बाकीच्या व्यापाऱ्यांनीं आपली संपत्ति दुप्पट तिप्पट वाढविली. त्यांना पाहून चेननें सुद्धां व्यापार करण्यास सुरवात केली.

तो हुशार होता म्हणून फार विचार करून निवडक वस्तूच विकत घेत असे. ज्यांचा बाजारांत जास्त खप आहे किंवा ज्यांच्या किंमती वाढण्याची शक्यता आहे अशाच वस्तू तो मागवीत असे. पण त्याच्या दुर्दैवानेंच म्हटलें पाहिजे त्या जिनसा पावसा-पाण्यानें भिजून घाण होत असत नाहीं तर अपघातांत जळून जात असत. अशा कांहीं ना कांहीं कारणानें नुकसानच त्याच्या पद-रांत पडत असे. त्याचें नुकसान होई, त्याबरोबर त्याच्या भागीदारांचेंहि नुकसान होई. लोक त्याला दुर्दैवी समजूं लागले व त्याच्याशीं भागीदारी सोडून दिली आणि शेवटीं त्याचें दैव खरोखरीच त्याच्या विरुद्ध होतें कीं काय, त्याला आपल्या मित्रांच्या तोंडाकडे पहात दिवस काढावे लागत.

श्री. भा. गो. देसाई



एकदां चाळीस व्यापारी मिळून एक जहाज भर माल घेऊन समुद्रपार व्यापार करण्यासाठीं निघाले. वेनलाहि वाटलें कीं आपणपण त्यांच्याबरोबर जावें. व्यापार नाहीं तर नाहीं निदान गप्पा मारून वेन करमणूक तरी करील म्हणून त्यांनीं त्याला आपल्या-बरोबर येण्यास परवानगी दिली.

वेनला निरनिराळे देश हिंडून फिरून पाहण्याची फार हौस होती. पण चांग म्हणून व्यापाऱ्यांचा एक पुढारी होता. वेननें सुद्धां व्यापार करावा असें त्याला वाटलें. म्हणून त्यानें आपल्या मित्रमंडळीं जवळून थोडे थोडे पैसे वसूल केले. कांहींनी पैसे दिले कांहींनीं दिले नाहींत. जेवढे जमले तेवढेच त्याला देऊन तो म्हणाला–"माल विकत घ्यावयाला कांहीं हे पैसे पुरणार नाहींत म्हणून कांहीं फळफळावळ विकत घे. वाटेंत खाण्यापिण्यास तरी उपयोगी पडतील."

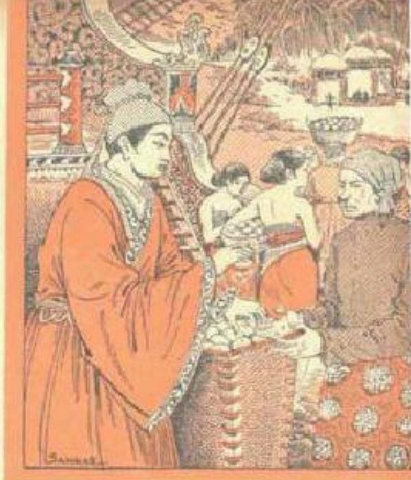
बंदराजवळ पुष्कळशीं फळें विकायला होतीं. वेननें त्याच्या जवळील पैशांची खूपशीं संतरीं विकत घेतलीं. तें पाहून सर्व व्यापारी त्याची चेष्टा करूं लागले. तरी वेन कांहीं बोलला नाहीं.

कांहीं दिवसांनीं तें जहाज एका देशांत पोहोंचलें. या देशांत चिनी मालाला दसपट किंमत येत असल्यामुळें प्राणाची पर्वा केल्या-शिवाय चिनी व्यापारी तेथें जात असत. धक्क्याला लागून जहाजानें नांगर टाकतांच सर्व व्यापारी आपापला माल घेऊन गांवांत गेले. आपल्या फळांना सर्व हंसल्यामुळें वेननें त्याच्याकडे लक्षच दिलें नव्हतें. सर्व-जण उतरून गेल्यावर वेननें फळांची काय दशा आहे हें पाहण्यासाठीं सर्व फळें वर आणून पसरून ठेविलीं त्यांची चव बघण्या-करितां त्यानें एक फळ सोलून खाल्लें. ती खाण्याची वस्तू आहे हें पाहून जवळ पासचे लोक ती लाल केशरी फळें पाहून जवळ आले. एका माणसानें एक रुपया देऊन एक संत्रें घेतलें आणि खाऊन टाकलें. त्याला तें फार आवडलें म्हणून त्यानें दहा रुपयांची फळें घेतलीं. त्यानंतर बऱ्याच लोकांनीं येऊन त्याच्या जवळून फळें खरेदी केलीं. हां, हां, म्हणतां त्याचा अर्धा अधिक माल उठला. आतां त्यानें त्याची किंमत दुप्पट केली. तरीहि लोकांनीं माल विकत घेतला. वेनचें भाग्य पालटलें. या व्यापारांत त्याला फार चांगला फायदा झाला.

इतर व्यापाऱ्यांना जेव्हां हें समजलें तेव्हां त्यांनीं वेनला सुचविलें कीं आतां झालेल्या नफ्यांत येथून कांहीं तरी माल घेऊन जाऊन आपल्या देशांत वीक. पण त्यानें लोभ दाखविला नाहीं. म्हणाला–"जेवढें माझ्या नशिबानें मिळालें आहे तेवढेंच मला पुरें."

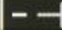
जहाजावरील व्यापाऱ्यांना आपला माल विकून दुसरा माल घेण्यास सुमारें पंधरा दिवस लागले. तोंपर्यंत वेननें आरामपणें गांवांत हिंडून फिरून मजेंत दिवस घालविले.

सर्व व्यापारी जहाजावर आल्यावर जहाज परत आपल्या देशांत जाण्यासाठीं निघालें. थोडे दिवस गेल्यावर एक मोठें वादळ आलें



व त्यांत तें जहाज वाहात एका निर्जन बेटाला लागलें. तेथेंच त्यानें नांगर टाकला. वादळ थांबेपर्यंत सर्वजण बोटीवर अडकून राहिले. वेनला हिंडण्याची फार हौस म्हणून तो तें बेट पहावयास निघाला. सर्व त्याला हंसले. तरी त्यानें तिकडे दुर्लक्ष केलें. म्हणाला–"मी ओसाड बेटावरील हिरवळच बघावयाला जात आहें."

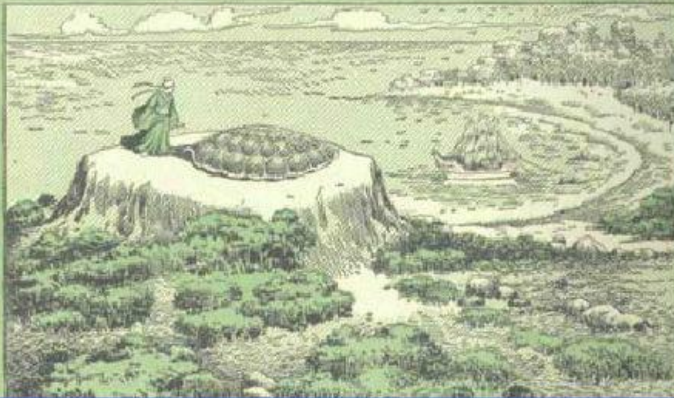
सर्व बेट त्यानें हिंडून पाहिलें. त्यावर त्याला फारसे प्राणी सुद्धां दिसले नाहींत. एके ठिकाणीं एक मोठा उंचवटा दिसला त्यावर चढून त्यानें पाहिलें. चारी बाजूस

त्याला सर्व हिरवेंगार दिसलें आणि त्या पलीकडे समुद्र. इतक्यांत त्याची नजर जवळच पडलेल्या कांसवाच्या पाठीकडे गेली. ती खूप मोठी होती. "इतकें मोठें कांसव तरी असतें का!" म्हणून त्याला आश्चर्य वाटलें. 'आपण इतकी मोठी कांसवाची पाठ पाहिली असें जर सांगितलें तर आपल्या-वर कोणी विश्वास देखील करणार नाहीं. आणि जर ह्याला पाय लावले तर छान चांगला पलंग तरी होईल. ही पाठ घेऊन जावी म्हणून त्यानें त्याला कापड गुंडाळलें आणि ओढत ओढत जहाजापर्यंत नेलें.

"हें काय हें हा घेऊन आला आहे! सर्व फुकट आहे." एक जण म्हणाला. "अरे कांहीं नाहीं तरी औषधाला ह्याचा उपयोग होईल." दुसरा म्हणाला. "तुम्हीं नाहीं कां विदेशांतून माल आणलांत! तसाच हा. फरक एवढाच कीं तुम्हीं विकत आणलांत. मी फुकट आणला आहे." वेन म्हणाला.

तुफान थांबल्यावर जहाज स्वदेशीं परत गेलें. व्यापारी दलालाच्या सांगण्यावरून त्यांच्या मालकांच्याकडे गेले. वेनला सुद्धां एक दलाल एका इराण्याकडे घेऊन आला. त्याचें नांव होतें अबू अहसन. त्यानें आपल्या



पाहुण्याच्या सत्कारासाठीं मोठी मेजवानी दिली. त्यांत वेन बरोबर आलेल्या व्यापाऱ्यांना सुद्धां त्यानें बोलविलें.

अशा जेवणाच्या वेळीं त्यावेळीं त्या देशांत असा रिवाज होता कीं जो व्यापारी सर्वांत उत्तम आणि किंमती वस्तू आणील त्याला जेवतांना प्रथम स्थान दिलें जात असें. जेवणाच्या वेळीं इराण्यानें सर्वांच्या मालाची यादी पाहिली आणि त्या प्रमाणें सर्वांना बसविलें. त्या हिशोबानें वेनला अगदीं शेव-टच्या पानावर बसावें लागलें. पण त्यामुळें त्याला जेवण गोड लागलें नाहीं.

दुसरे दिवशीं इराणी माल पाहण्यासाठीं बोटीवर गेला. वर चढतांच समोरच त्याला मली मोठी कांसवाची पाठ दिसली. ती पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. त्यानें चौकशी केली तेव्हां त्याला समजलें कीं ती वेननें आणली आहे. तें ऐकतांच त्याला थोडें दुःख झाल्याचा भास झाला आणि त्याच्या चेहेऱ्यावर राग प्रगट झाला. म्हणाला— "इतके दिवस आपला व्यापारी संबंध असून ही अशी मूल्यवान वस्तू आणणाराचें नांव मला कसें कळविलें नाहींत आणि काल सुद्धां त्याच्या मालाचा उल्लेख केला नाहींत.











त्याचा पहिला मान असून त्याला काल पंगतींत अगदीं शेवट बसावें लागलें. अगोदर जाऊन मला त्याची क्षमा मागितली पाहिजे. मागून बाकी सर्व." असें म्हणून तो वेनकडे गेला. त्याची क्षमा मागून त्याला आपल्या दुकानांत बसवून तो बाकीच्या मालाची विल्हेवाट लावण्यास सर्वांना घेऊन आला. अबू हसननें सर्वांच्या समक्ष वेनला विचारलें कीं तूं ती कासवाची पाठ विकणार आहेस का?

"जर चांगली किंमत आली तर विकीन." वेननें विचार करून सांगितलें.

"केवळ्याला विकण्याचा विचार आहे? मी सौदा करावयास आलों आहें. नुसती विचारणा नाहीं!" अबू हसन म्हणाला. वेननें चांगच्या कानांत कांहींतरी सांगितलें. तेव्हां वेनच्या वतीनें चांग अबू हसनला म्हणाला— "हे दहा हजार सांगावें म्हणत आहेत."

"उगीच चेष्टा नको. नसेल विकावयाची तर तसें सांगा." इराणी म्हणाला.

त्यावर चांगनें वेनची सर्व कहाणी त्याला सांगितली आणि म्हणाला—"त्याची किंमत काय ती आपणच ठरवा." अबू हसननें वेनला पन्नास हजार चांदीचे तुकडे देऊन ती विकत घेतली. तेव्हां सर्वांना कळलें कीं कांसवाची पाठ फार महाग असते.

असें म्हणतात कीं कांसवाच्या पाठींत मूल्यवान मोती असतात. कधीं कधीं ते मोती तर सागरगोट्या एवढे मोठे असतात.

अशा तऱ्हेनें वेनची साडेसाती संपून त्याला चांगले दिवस आले.

दैव अनुकूल असेल तर प्रयत्न केल्याशिवाय माणसाला यश मिळतें. पण दैवानें पाठ फिरविली तर मात्र त्याचे सर्व श्रम व प्रयत्न अयशस्वी ठरतात.



मोक्षप्राप्ति

पौर्णिमेच्या दिवशीं आजोबा मागच्या प्रमाणेंच खुर्ची टाकून चांदण्यांत बसले. अर्थातच मुलें त्यांच्या भोंवती गोळा झालीं. आजोबा कांहीं विचार करतां करतां हंसले आणि एक श्लोक म्हणाले—

"मनसा बध्यते जीवो,
मनसैव विमुच्यते—
देवदासो गतो बन्धं
वेश्यादासो विमोचितः।"

"म्हणजे काय हो आजोबा!" मुलांनी विचारलें.

"ह्या श्लोकाचा अर्थ? बरंऽऽ. सांगतों हां." असें म्हणत त्यांनीं तपकिरीची डबी उघडली. एक चिमूट बोटांत घेतली. नाकपुडींत खुपसली आणि नाक उपरण्यास पुशीत सांगूं लागले. म्हणाले—

जीव आणि मन हे एक मेकाशीं संबंधित म्हणजे गुंतलेले असतात आणि मनामुळेंच मनुष्याला मोक्ष मिळत असतो. केव्हां केव्हां देवदास नांवाचा नरकांत जातो तर वेश्यादास नांवाचा मोक्ष मिळवितो.

"कोण देवदास? मग वेश्यादासालाच कसा मोक्ष मिळाला? सांगा ना आजोबा त्यांची गोष्ट. खूप मोठी आहे?"

"आहे आपली लहानशीच. बरं ऐका." आजोबांनीं गोष्ट सांगण्यास सुरवात केली.

अवंती नगरांत दोन ब्राह्मण तरुण राहात होते. ते दोघे जीवश्चकंठश्च मित्र होते. परंतु दोघांच्या स्वभावांत आणि आचरणांत आकाश पाताळाचें अंतर होतें. एक नेहमीं देवाची पूजा अर्चा करीत असे. त्याच्या भक्तींत दिवस घालवीत असे. भजन करून

श्री. का. गो. देसाई






देवाला आळवीत असे. सदाचरणानें वागत असे. तें पाहून लोक त्याला 'देवदास' म्हणत असत.

दुसरा दुराचारी होता. भोगविलासांत दिवस घालवीत असे. त्याला लोक वेश्यादास म्हणत.

असे ते दोघे मित्र कांहीं दिवसांनीं मरण पावले. त्यांचे प्राण नेण्यास यमदूत व विष्णूसेवक आले. विष्णूसेवकानें वेश्यादासाला मोक्षाला नेलें आणि यमदूतानें फास टाकून देवदासाला नरकांत पाठविलें.

"हा काय तुमचा न्याय आहे! मी एवढें पुण्यकर्म करून नरकांतच का!" देवदासानें विचारलें.

"जसें ज्याचें मन तसें फळ. आम्ही तरी काय करणार! तूं कर्मानें चांगला होतास पण तुझें मन नेहमीं म्हणत असे, "तो किती मजेंत दिवस घालवीत आहे नाहींतर! आपण सारखे उदास." आणि तो म्हणत असे, "देवदास कसें सत्कर्मानें वागतो आहे. त्याला मोक्ष मिळणार. नाहींतर आपण. नरकांतच." जसें मन तशी गति. नुसत्या कर्मावर कांहीं नाहीं." यमदूतानें सांगितलें.

म्हणूनच म्हटलें आहे—

"न काष्ठे विद्यते देवो,
न पाषाणे न मृण्मये,
भावेतु विद्यते देव
स्तस्माद्भावोही कारणम्।"

[देव लाकडांत, दगडांत, किंवा मातींत कशांतहि नाहीं. तो आपल्या बुद्धि मध्यें, भावनेमध्यें आहे.]

जैसा भाव तैसा देव.

इटकुली मिटकुली गोष्ट. आमची गोष्ट संपली, बाळांना झोप आली. जा आतां निजा.

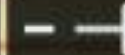


सांचीचा स्तूप

भोपाळहून झाशीकडे जाऊं लागलों म्हणजे भोपाळपासून तीस मैलावर सांची गांव आहे. बौद्धकालीन अवशेषांच्या साठीं सांची गांव फार प्रसिद्ध आहे. असें म्हणतात, हिंदुस्तानांत येथील स्तूपच सर्वांत जुना आहे. सारिपुत्त आणि मोगल्लान नांवाचे बौद्धाचे दोघे शिष्य होते. त्यांच्या अस्थि एका स्तूपांतच ठेविल्या आहेत. ह्या ब्रिटिश राज्यकर्त्यांनीं बरेच दिवस लंडन वस्तु संग्रहालयांत ठेविल्या होत्या. परंतु सन् १९४९ मध्यें त्यांनीं त्या परत पाठविल्या. सांचीचा स्तूप फार प्रसिद्ध आहे. त्याचा व्यास जवळ जवळ १२० फूट आहे व उंची ५४ फूट आहे. ह्याची बांधणी रेताड दगडाची असून त्याच्या चौफेर दगडांनीं चिणलेला मार्ग आहे आणि ह्या सर्वां भोंवतीं दगडीच प्राकार आहे. ह्याला चार दरवाजे आहेत. प्रत्येकाची उंची सुमारें साडे २८ फूट आहे. ह्या दारांवर जातक कथा चितारल्या आहेत. दक्षिण दरवाज्याजवळ अशोकाच्या शिलालेखाचा एक भाग आहे

हा स्तूप इ. स. पूर्वी २५० वर्षे अशोक राजानें बनविला होता. ह्या प्राचीन स्तूपाची प्रशंसा जगभर पसरली आहे.







पुणें येथील वैभवशाली शनिवारवाडा

[लेखक :—श्री दामोदर शंकर जोशी, पुणें.]

मिति माघ शुद्ध ३ शके १६५१ म्हणजे १० जानेवारी १७३० ला पुणें येथें पहिल्या बाजीरावाच्या कारकीर्दीत प्रसिद्ध अशा शनिवार वाड्याचें बांधकामास सुरवात झाली. या गोष्टीला आज २३० वर्षें लोटलीं आहेत.

बाजीराव मधून मधून पुण्यास येत असत तेव्हां त्यांचा मुक्काम कसब्यांत धडफळे यांच्या वाड्यांत असे. शके १६५० मध्यें नदीकिनाऱ्याला जो कोट होता तो कोट बाजीरावांनी पाडून मैदान केलें आणि मुत्सद्दी वगैरे लोकांस घरें बांधावयास जागा दिली. पूर्वेच्या बाजूस दोन गांव होते ते मोडून कसबा केला. कसबा शाहूनें पेशव्यांस इनाम दिला. शके १६५१ मध्यें मावळवेसीजवळ जागा घेऊन वाडा बांधावयास आरंभ केला. नवबुरजी कूस वाड्यास घालून आंत इमारत केली. या वाड्यांत जयपूर येथील कारागिरांकरवीं भिंतींवर सुंदर चित्रें बाजीरावानें काढून घेतलीं. प्रथमच्या इमारतींत दोन मजले व दोन चौक होते. पुढें नानासाहेब पेशवे यांनीं त्यांत अनेक फेरफार करून तो मोठा केला. कांहीं भागाचे सहा मजले करून चार चौक केले. चौक फरसबंदी असून मध्यें कारंजीं होतीं. वाड्याच्या सभोंवतालचा कोट नानासाहेबांनीं सन १७५५ त बांधला.

महाराष्ट्रांतील सर्व मोठ्या वाड्यांप्रमाणें शनिवारवाड्याचें तोंडहि उत्तरेकडे आहे. त्याला दिल्ली दरवाजा असें नांव आहे. मराठे सरदारांची दृष्टि नेहमीं उत्तरेस दिल्लीवर खिळून राहिलेली असावयाची. शनिवारवाडा सागवानी लाकडाचा असून आंतील नक्षीचें काम प्रेक्षणीय होतें. 'शनिवारवाडा इंद्रप्रस्थ येथील पुराणप्रसिद्ध वाड्याचे वर हुकूम बांधला होता. वाड्यांतील कारंजांपैकीं कमलाकृति कारंजें भारतांत सर्वांत मोठें असून त्या कल्पनेचा उगमहि भारतीयच आहे.' असा उल्लेख या वाड्या संबंधीं सांपडतो. याच शनिवार वाड्यांतून मराठ्यांचें राजकारण चालत असे.



काय रे शोधतो आहेस ?
कांहीं नाहीं.
ओहो ! खालच्या खणांतील डावीकडचा दुसरा डबा पहा.



ह्या चष्म्यानें मला वाचतां येईल म्हणतां ?
छान ! छान !! आजपर्यंत मला कधींच वाचतां येत नव्हतें.



लाम लाम, काय तुला लिहता तरी येतं का ? हो ! लिहता येतं. पन वाचाला नाहीं येत अजून.



मुलांनीं खोटें बोललें तर काय होतें माहीत आहे ?
हो, तिकिटाशिवाय आगगाडीतून जातां येतें.

चित्रकार : एस. शंकरनारायण